

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Sven Tito Achen

Identifikation af anonyme våbenskjolde

IDENTIFIKATION AF
ANONYME VÅBENSJOLDE

DANSK HISTORISK FÆLLESFORENING
HÅNDBØGER

Sven Tito Achen
Identifikation
af anonyme våbenskjolde

KØBENHAVN 1972

Håndbogserien, der redigeres af Herluf Nielsen,
omfatter endvidere:

Knud Prange: Heraldik og historie

Herluf Nielsen: Kronologi

Poul Eller: Historisk ikonografi

Georg Galster: Mønt

Ib Kejbo: Historisk kartografi

Iørn Piø: Folkeminder og traditionsforskning

Kristian Hald: Stednavne og kulturhistorie

Poul Rasmussen: Mål og vægt

Anders Bæksted: Danske indskrifter

Joban Jørgensen: Skifter og testamenter

Bjarne Stoklund: Bondegård og byggeskik

Helge Klint: Militærhistorie

Kristian Hald: Personnavne i Danmark I. Oldtiden

Carsten Bregenhøj: Etnologisk interviewteknik

A. Strange Nielsen: Lokalhistoriske arkiver

Uden for serien, men om beslægtede emner:

Sven Tito Achen og *Ole Rostock*: Bibliografi over

heraldisk litteratur i Danmark

og om Danmark 1589–1969

R. W. Bauer: Calender for årene 601–2200 e. Kr.

(fototeknisk optryk)

H. Worsøe: Grundbog i slægtshistorie

H. Hjelholt: Skriftprøver

E. Kroman: Skriftens historie i Danmark

Bogen er sat med Garamond 10 punkt og trykt hos

Aktieselskabet Fr. Martin, Christiansfeld.

Klicheer: Middelboe.

Papir: Tryk E, 100 g. De forenede Papirfabrikker.

Oplag: 1600 eksemplarer.

Omslaget er tilrettelagt af *Evald Thøgersen* og *forfatteren*.

Bindets forside: udsnit af kalkmaleri i Vejlbj Kirke ved Århus

med våbenskjold for Niels Clausen, biskop 1491-1520.

Bagsiden: se side 41.

Enhver form for fotokopiering af denne bog, helt eller delvis,
i ét eller flere eksemplarer, til pædagogisk, merkantilt
eller andet formål forbydes.

INDHOLD

Tak for hjælpen	8
Almindelig orientering	9
Bogens formål	9
Våbenbøger og nøgler	12
Et våbens nationalitet	14
Danmark	17
Reitzels Våbenherold	17
Eksempel fra Reitzel	18
Farveskravering	20
Pranges Nøgle	20
Eksempel fra Prange	22
Storcks Herold	23
Eksempel fra Storcks Herold	23
Indhold og udførelse	24
Adelige og borgerlige våbener	26
Borgerlig Herold	26
Eksempel fra Borgerlig Herold	27
Seglsamlingen på Frederiksborg	29
Adelige sigiller	29
Gejstlige sigiller	30
Eksempel fra sigilværkerne	31
Fireanevåbener	33
Eksempel på ægte fireanevåbener	34
Eksempel på et 2+2 anevåben	37

Alliancevåbener	39
Anerækker	40
Hjelmfigurer	41
Bogstaver	43
Courtoisie	44
Kroner og rangkroner	45
Andre attributter	48
Eksempel på hjælp fra attributter	50
Valgsprog	51
Eksempel på hjælp fra et valgsprog	53
Kongevåbenet	53
Fejl og forvanskninger	56
Tidens tand	56
Misforståelser via kopiering	57
Uvidenhed	58
Forfængelighed	59
Reparationer og restaureringer	60
Sverige samt Norge og Finland	61
Scheffers Handledning	61
Kongevåbenet	62
Klebergs Lexikon	62
Eksempel fra Kleberg	63
Klingspors Vapenbok	64
Dahlbys Lexikon	66
Eksempel fra Dahlby	68
Norge	69
Finland	70

Andre lande	71
Armorial Général	71
Renesse	73
Blasonering på fransk og andre sprog	74
Eksempel fra Renesse	76
Frankrig i øvrigt	77
Eksempel fra Manuel	78
Storbritannien	78
Papworth	80
Eksempel fra Papworth	80
Fairbairn	81
Eksempel fra Fairbairn	82
Andre engelske hjælpemidler	83
Tyskland og Siebmacher	84
Eksempel fra Siebmacher på et »indkredset« våben	86
Fyrstevåbener	87
Eksempel fra Rentzmann/Siebmacher	88
Fyrstevåbener via Siebmacher alene	89
Eksempel på et fyrsteligt våben via Siebmacher alene	90
Rangkroner og andre attributter	92
Valgsprog	94

TAK FOR HJÆLPEN

Jeg vil gerne takke dem, som på forskellig måde, alle med stor venlighed, har hjulpet mig ved udarbejdelsen af denne bog:

Förste byråsekreterare *Bruno Fr. Ronnerstam* i Nässjö for billedet af Erik Stenbocks signet, side 65; mag. art. *Niels M. Saxtorph*, København, for hans kalkmalerifotografi side 50, og redaktør, cand. mag. *P. H. Traustedt*, Politikens Forlag, for det Bernstorffske dedikationsblad, side 52; overlæge *M. Jersild*, Holte, for hans identifikation af våbenet for fyrsterne af Thurn und Taxis side 90–92 og for de tilsvarende tre illustrationer; major *O. H. M. Baron Haxthausen*, Snesere, for hans opklaring af 2+2 anevåbenet og dets herkomst på side 37–39 og for de tilhørende billeder; reklamechef *Jan Raneke*, Lomma, for hans identifikation af ejermanden til det jordfundne 1300-tals signet, side 32, og for billederne af de to fireanvåbener side 35; grosserer *Hans Konow*, København, for hans opklaring af uregelmæssighederne blandt Herluf Trolles 16 tipoldeforældre på dennes epitafium, side 59; og dr. h. c. *Ole Rostock*, Bagsværd, vel nok den mest kyndige og drevne opklarer af anonyme våbener som findes i Danmark, for hjælp på en lang række punkter, herunder flere identifikationer, og for billederne side 41, 49, 81 og 95.

Bibliotekernes Oplysningskontor i Niels Juelsgade i København har med stor beredvillighed oplyst mig om, på hvilke danske biblioteker de forskellige i bogen nævnte udenlandske værker findes.

I Dansk Historisk Fællesforening har jeg grund til at takke cand. mag. *Herluf Nielsen* og amanuensis, mag. art. *Knud Prange* (sidstnævnte selv en erfaren opklarer af anonyme våbener og forfatter til »Pranges Nøgle«, se side 20) for venskabelig kritik af og nænsomme forkortelsesforslag til mit manuskript; og endelig foreningens formand, professor, dr. phil. *Olaf Olsen*, der bestemt ikke har blandet sig i enkeltheder, men hvis opmuntrende interesse for bogen alligevel har kunnet mærkes fra først til sidst.

Sven Tito Achen

ALMINDELIG ORIENTERING

Bogens formål

En lokalhistoriker har fundet en porcelænsterrin med et våben på. Den kan have tilhørt en af byens velhavende borgerfamilier, eller den kan være fra et af omegnens godser. Måske stammer den fra en af de i familierne indgiftede kvinder eller fra en arv. Det er klart at nøglen til svaret ligger i våbenet. Men det er anonymt. Hvordan får man det identificeret?

Et museum har modtaget et fint gammelt skab, måske oprindeligt et stykke kirkeinventar. Giverens familie stammer fra Norge, men noget peger på at skabet er sønderjysk eller måske tysk. I skabets reliefudskårne dekoration sidder et lille våbenskjold. Dets diskrete placering kunne tyde på, at det ikke repræsenterer en ejer, men snarere den der har fremstillet skabet eller måske mest sandynligt: at det er et såkaldt donatorvåben, altså anbragt til ihukommelse af en der har skænket skabet bort. Det er indlysende at problemerne vedr. både skabets nationalitet og dets oprindelige tilhørsforhold vil være nærmere ved deres løsning, hvis man kunne få opklaret hvem våbenet står for. Men hvordan gør man det?

En samler har købt et stykke udenlandsk sølvtøj med et indgraveret våben. Antikvitethandleren kunne ikke sige noget om, hvad det var for et våben, men samleren vil meget gerne vide det. Både for glæden ved at kende til sine tings historie, og fordi oplysningen naturligvis vil øge stykkets værdi i kroner og øre. Samleren tegner våbenet af, men hvad gør han derefter? Hvor henvender man sig med den slags?

Almindelig orientering

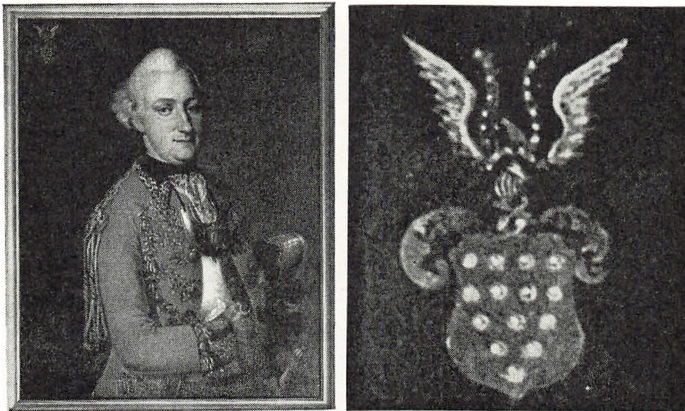
En kirke er ved at blive restaureret, og samtidig gøres der notater til dens bygningshistorie. Under arbejdet afdækkes en kalkmalet dekoration, som ville kunne bidrage til en datering, hvis bare man vidste hvornår den var malet. Men det kan man måske finde ud af, for frisen omfatter to våbenskjolde, formodentlig for lokale adelsslægter, måske endda to ægtefæller. Skjoldene er ganske vist anonyme, men hvis man kunne finde frem til hvem de står for, ville adskillige brikker i puslespillet falde på plads. Hvordan finder man ud af det?

Eksempler som disse fire, og i talrige andre variationer, kunne opregnes uden ende. Der findes næppe nogen form for menneskelige frembringelser, som ikke kan være dekoreret eller mærket med et våbenskjold, og just de spørgsmål som en historiker eller en samler stiller sig – hvornår er tingen fra? hvem har fremstillet den? hvem var dens første ejermand? gennem hvis hænder er den gået? – kan heraldikken ofte svare på eller medvirke til at få opklaret. Ja, heraldikken er i virkeligheden ofte det vigtigste spor for den, der søger at klarlægge gamle tings proveniens.

Hvorledes griber man sagen an, når man står over for et våbenskjold uden tilhørende navn, og gerne vil finde frem til den pågældende familie eller person? Det er dette rent praktiske spørgsmål som denne bog handler om.

Vejledningen er i øvrigt vistnok noget nær den eneste i sin art. Noget fortilfælde i Danmark findes ikke, og bortset fra en artikel om svenske våbener (se side 61) kender forfatteren ikke, eller har nogen sinde hørt om, nogen lignende publikation på noget andet sprog.

I bogfortegnelser, antikvarkataloger og lignende ser man undertiden heraldikken betegnet som en historisk »hjelpevidenskab«, og det er den også. Selve nærværende bog og de eksempler den indeholder, viser hvorledes man *ved heraldik-*

1. Et af de felter hvor heraldikken har kunnet hjælpe allermest, er ved identificeringen af portrætter. Til venstre et portræt fra ca. 1770. Til højre forstørrelse af våbenet i dets øverste venstre hjørne. Ved hjælp af de rette håndbøger finder man ud af, at våbenet tilhører slægten *Bülow*. Via stamtavle og hær-arkiv (manden er i militær uniform) er vejen derefter ikke lang til den fulde opklaring: portrættet forestiller kaptajn Christian Bülow, 1741–90.

kens hjælp kan både identificere og datere. Også på andre måder kan heraldikken »hjælpe«, se herom S. T. Achen og Ole Rostock »Bibliografi over heraldisk litteratur i Danmark og om Danmark 1589–1969« (1971), side 175–77.

Når dette er sagt, må det imidlertid fremhæves, at heraldikken ikke *kun* er en hjælpevidenskab. Den er det ikke i mere udpræget grad end alle andre videnskaber, der hver især kan »hjælpe« tilgrænsende studiefelter. Heraldikken er i høj grad en selvstændig videnskab, det heraldiske studium er i høj grad sit eget formål. Dette er blot ikke emnet for nærværende bog.

Almindelig orientering

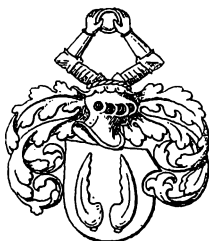
Våbenbøger og nøgler

I de fleste europæiske lande har man udgivet samlinger af våbener i bogform. Ud fra deres anvendelighed til vort formål kan de deles i to grupper:

Enten er våbenerne ordnet uden tanke på deres heraldiske indhold, i reglen alfabetisk efter indehavernes navne, men også undertiden kronologisk, topografisk eller på andre måder. Denne type kaldes *våbenbog* (tysk *Wappenbuch*, fransk og engelsk *armorial*), se figur 2.

Eller våbenerne er ordnet *efter heraldiske figurer*, i hvilket tilfælde bogen kaldes en *heraldisk nøgle* eller – med en mindre heldig betegnelse – en *herold* (tysk *Wappenschlüssel* (?) – begrebet kendes dårligt nok – fransk *dictionnaire*, engelsk *ordinary of arms* eller bare *ordinary*), se figur 3. Begge former for våbensamlinger kan bestå af våben-*afbildninger*, eller våben-*beskrivelser*, såkaldte »blasoneringer«, eller begge dele samtidig.

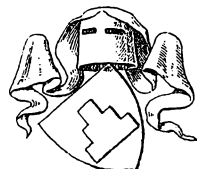
Våbenbogen, især den alfabetiske, er langt den almindeligste type, men når det gælder om at identificere et våben, hvis ejermand ikke kendes, er den i reglen ikke til megen nytte, medmindre man vil gå hele værket igennem. Det samme gæl-

KRUCKOW.

KRUCKOW.

KRUGELUND.

2. I en »våbenbog« er våbenerne i reglen ordnet *alfabetisk*, således at man kan finde en families våben, når man kender dens navn. Illustrationen viser udsnit fra bogstavet K fra Storck: »Dansk våbenbog« (1910). Se også figur 3.

3. I en »heraldisk nøgle« er våbenerne ordnet *efter heraldiske figurer*, således at man kan finde en families navn, når man kender dens våben. Illustrationen viser udsnit fra afsnittet »Eenhjørninge« i Storck: »Dansk herold«, der findes på Rigsarkivets læsesal. Se også figur 2.

der våbenbøger som er ordnet kronologisk eller på andre ikke-heraldiske måder. Som kontrol (se nedenfor) kan de dog være nyttige.

Hvis man sammen med våbenet har et eller et par forbogstaver (se figur 4), indskrænker dette dog feltet i så høj grad, at det undertiden kan betale sig at søge det pågældende våben selv i en alfabetisk våbenbog. I den danske *Storcks Våbenbog* omfatter f.eks. bogstavet »S« 264 våbener, hvilket ikke skulle være uoverkommeligt at se igennem.

En *heraldisk nøgle* er som nævnt en samling våbener, der er ordnet *efter heraldiske figurer*. Det er denne type våbensamling fremfor nogen anden, som kan hjælpe til at identificere et ukendt våben. Desværre er der kun udarbejdet få heraldiske nøgler, og nogle vigtige udenlandske findes endda ikke på danske biblioteker. Alle i Danmark offentligt tilgængelige heraldiske nøgler er imidlertid omtalt på de følgende sider.

Når man i en nøgle har fundet det våben og dermed det navn man søger, bør man så vidt muligt foretage et kontrolopslag den anden vej (fra navn til våben) f.eks. i alfabetisk

Almindelig orientering

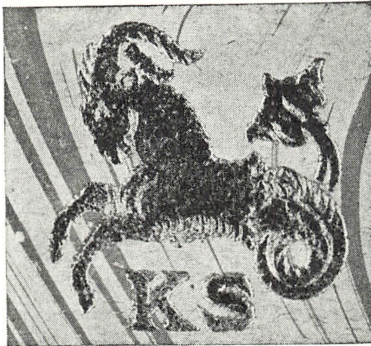
ordnede våbenbøger, adelsårbøger, genealogisk litteratur osv., for at se om omstændighederne i øvrigt (nationalitet, tidspunkt, farver m.m.) passer på det foreliggende våben. F.eks. kan kabalen jo være gået for tidligt op, hvis pågældende slægt er uddød, før den våbenprydede genstand er fremstillet.

Et våbens nationalitet

Ved at indsnævre det område, der skal gennemses, kan man spare sig selv for unødigt arbejde. Det første man derfor bør gøre, før man går i lag med opslagsbøgerne, er at søge at fastslå det pågældende våbens nationalitet.

For den kyndige vil ofte våbenet alene kunne fortælle om, hvor det stammer fra, eller i hvert fald hvor det snæpper henad. I ét land har man haft forkærlighed for én bestemt skjoldform, én bestemt type hjelm og visse bestemte figurer; i et andet land for et andet skjold, en anden hjelm og andre figurer. Eksempelvis kan nævnes, at de *blade*, lindeblade eller »søblade«, som er såre almindelige i tysk, nederlandsk og skandinavisk heraldik, bogstaveligt talt ikke kendes i Frankrig, Storbritannien og Sydeuropa. Den skjoldfigur som kaldes en *bort* kan forekomme i alle lande, men i Spanien og Portugal er den så dominerende (med mange variationer), at man – når ikke andre vidnesbyrd peger i andre retninger – vil gøre klogt i at begynde på den Pyrenæiske Halvø, hvis man skal opklare et våben med en bort i. *Bomærker* og bomærkelignende figurer kan påtræffes i tyske, schweiziske, skandinaviske og russiske våbener, men er fremfor alt karakteristiske for den polske heraldik, og er praktisk talt ukendt i Vest- og Sydeuropa. Og så videre.

Hertil kommer, at selve udførelsen af de samme figurer varierer fra land til land. En ørn blev ikke tegnet på samme måde i England som i Tyskland. Den figur som kaldes en *merlette*, dvs. en lille fugl uden næb og fødder, er alminde-

4. Til venstre ses et permstempel i en dansk bog fra 1899. Figuren sidder ikke i et våbenskjold, men den nysgerrige bogsamler synes at det mærkelige dyr ser så heraldisk ud, at han alligevel forsøger sig i den retning. I »Storcks herold« finder han under »Fabeldyr« våbenet som ses til højre. Derefter er det let at regne ud, at »KS« står for den berømte bogsamler Knud Scavenius.

lig i fransk, britisk og nederlandsk heraldik, men tegnes helt anderledes i Holland og Frankrig end i Storbritannien.

At give retningslinjer for, hvordan man skal finde rundt blandt sådanne nationale særpræg, land for land, og figur for figur, ville imidlertid føre alt for vidt. En vis hjælp kan fås i »Alverdens heraldik i farver« (1972), af Carl Alexander von Volborth, en af de få heraldiske bøger (i hele verden) som søger at give besked om mere end et enkelt lands heraldik, og som er direkte interesseret i de forskellige landes karakteristiske forskelle. Dog, heraldikken er så enorm, og den lille bogs indhold trods alt så begrænset, at den på dette punkt næppe kan hjælpe i mere end nogle få, heldige tilfælde. Det må indrømmes, at brugbar viden om heraldikkens nationale særegenheder kun kan opnås, mere eller mindre, ved i årevis at have studeret og betragtet tusinder og atter tusinder af våbener fra hele Europa, ved at have sammen-

Almindelig orientering

lignet dem og indprentet sig dem. Dét er for meget forlangt f.eks. af den kunsthistoriker eller lokalhistoriker der ønsker at opklare et enkelt våben på et stykke bohave. Og heldigvis er der andre veje:

En våbenprydet genstand vil ofte selv oplyse om sin nationalitet, ved sin stil, udførelse eller f.eks. sølvtøj ved sin mærkning. Og selv om det ikke er sikkert, at et våben på en engelsk ske er engelsk, eller at et exlibris i en dansk bog er dansk, så er det dog sandsynligt.

Genstandens proveniens kan også hjælpe, se *Eksempel fra Siebmacher*, side 86, ligesom kroner, ordener og andre attributter kan give fingerpeg.

Og så til sagen!

DANMARK

Ved man, eller tror man, at det våben man skal opklare er dansk, og er et slægtsvåben, kan man benytte sig af:

1. Reitzels Våbenherold, se nedenfor.
2. Pranges Nøgle, se side 20.
3. Storcks Herold i Rigsarkivet, se side 23.
4. Borgerlig Herold i Rigsarkivet og seglsamlingen dér, se side 26.
5. Seglsamlingen på Frederiksborg, se side 29.
6. Henry Petersens og Anders Thisets sigilværker, se side 29–30.

Reitzels Våbenherold

Det mest omfattende redskab til identificering af danske slægtsvåbener er *Poul Reitzel: Dansk Våbenherold*, udgivet som hæfte 24–28 af »Våbenførende slægter i Danmark« 1–3 (1946–59), dvs. indeholdt i dette værks 3. bind (som bl.a. findes på det Kgl. Biblioteks læsesal, H 33). Herolden omfatter 136 sider med ca. 2800 våbenbeskrivelser: ca. 1000 af de almindeligst forekommende adelige våbener og ca. 1800 ikke-adelige. Der er ingen illustrationer.

Våbenbeskrivelserne er ordnet alfabetisk efter betegnelsen for figurer eller heraldiske delinger, begyndende med *Agern*, *Agnus Dei*, *Akelejeplante*, *Aks* ... og sluttende med *Øje*, *Økse*, *Ørn* (enkelt og dobbelt), *Ørnehoved*, *Ørnekløer* og *Ørnelår*. Inden for de enkelte figurer er våbenerne inddelt efter figurernes antal og antallet af felter.

Ved hvert enkelt våben angiver Reitzels Våbenherold hvil-

Danmark

ket andet værk den bygger på, og hvor man altså kan søge yderligere oplysninger, nemlig:

»Våbenførende slægter i Danmark« 1–3 (1946–59), indeholdende godt 500 nulevende borgerlige slægters våbener samt godt 100 adelige.

A. Thiset & P. L. Wittrup: »Nyt dansk adelslexikon« (1904). Dette værk omfatter al kendt dansk adel, i alt ca. 1700 slægter, men heraf er blot ca. 1000 medtaget i Reitzel, fortrinsvis dem der levede 1660 eller er kommet til senere. Til »Nyt dansk adelslexikon« slutter sig H. Storck: »Dansk våbenbog« (1910), med 1700 tegninger til Adelslexikonnetts blasoneringer (figur 2).

Hirsch's kæmpemæssige håndskrevne »Fortegnelse over danske og norske officerer 1648–1814«, som findes på det Kgl. Bibliotek.

Ordenskapitlets protokoller over våbener for storkorsriddere af Dannebrog (før 1808: »Hvide Riddere«). På Frederiksbergs Biblioteks læsesal (Genealogisk samling, stort format) findes en håndskrevet alfabetisk fortegnelse herover, indtil 1949, »Dannebrogsriddere«, udarbejdet af Poul Reitzel.

»Lexicon over adelige familier i Danmark, Norge og Hertugdømmerne« 1–2 (1782–1813).

Th. Hauch-Fausbøll: »Håndbog over den ikke-naturaliserede adel« (2. udgave 1933), ca. 60 slægter.

Eksempel fra Reitzel

På en sølvske, hvis mærke angiver at den er københavnsk og fra 1807, findes et uidentificeret våben som ejeren gerne vil have opklaret. Våbenet viser en bjælke mellem to løbende hundelignende dyr (se figur 5).

Først slår man op i Reitzels Våbenherold under *Hund*. Her er adskillige våbener beskrevet, men intet der passer på vores ske. Så forsøger vi under *Bjælke*:

5. Indgraveret våben i en sølvske. Skeens mærkning fortæller at den er lavet af en københavnsk mester i 1807, men hvis er våbenet? Ved hjælp af »Reitzels våbenherold« finder man frem til, at det tilhører familien *von Kleist*.

Bjælke, ubelagt . . .

Bjælke, skaktavlet, med eller uden ledsagende figurer . . .

Bjælke, skaktavlet, med eller uden ledsagende figurer . . .

Bjælke, belagt eller ubelagt, ledsaget af figurer . . . Som nr. 37 under denne kategori står:

»1 rød bjælke ledsaget foroven af 1, forneden af 1 løbende grå ulv i hvidt . . . *von Kleist* (HR 1757)«.

Våbenet tilhører altså en familie *von Kleist*, hvoraf et medlem blev Hvid Ridder (= Storkors af Dannebrog) i 1757. Vil man vide mere om familien, kan man, nu da man har navnet på den, søge videre i den genealogiske litteratur.

Danmark

Hvis man selv havde tænkt på, at de hunde-lignende dyr kunne være *ulve*, kunne man have identificeret våbenet endnu lettere. Det er nemlig også opført under *Ulv*, som kun omfatter 18 våbener, i modsætning til *Bjælke*-afdelingens ca. 125.

Farveskravering

I beskrivelsen af von Kleists våben står der: »1 rød bjælke . . .« På figur 5 er bjælken lodret skraveret.

For at kunne angive et våbens *farver*, også når det kun var gengivet i *streg*, f.eks. graveret, fandt man i 1600-tallet på et skraveringsystem, hvor stregernes retning angiver farven:

Ingen skravering: *hvidt* (eller *sølv*).

Prikker: *gult* (eller *guld*). Huskeregel: »Guldstøv«.

Vandrette streger: *blåt*. Huskeregel: »Vand«.

Lodrette streger: *rødt*. Huskeregel: »Ild«.

Vandrette + lodrette streger: *sort*.

Skrå streger fra venstre nedad mod højre, dvs. »fra nord-vest til sydøst«: *grønt*. Huskeregel: »Fra Grønland«.

Skrå streger den modsatte vej, fra nordøst til sydvest: *purpur*. Men det optræder meget sjældent.

Hvis selve skjoldet er anbragt skråt, retter stregernes retning sig i reglen efter skjoldets midterakse. Se i øvrigt eksemplerne figur 6, 8, 17, 18, 20, 22, 28.

Dette system er nu almindeligt og internationalt anerkendt, men tidligere har også andre systemer været brugt, foruden naturligvis helt individuelle skraveringer.

Pranges Nøgle

I 1959 udkom *Knud Prange: Heraldisk nøgle til Nyt Dansk Adelslexikon*, 272 sider. Som titlen angiver, omfatter Nøglen våbenerne i Thiset & Wittrups tidligere nævnte værk fra

1904, og hertil kommer enkelte, senere tilkomne adelsvåbener, f.eks. for greverne af Rosenborg. I alt godt 1700 våbener, dækkende hele den kendte danske adel. Derimod indeholder Pranges Nøgle ingen ikke-adelige våbener.

Pranges bog indledes med en vejledning og en illustreret liste over heraldiske fagudtryk og består i øvrigt af et system af nøgler. Den kan forekomme noget omstændelig, men det er fordi den bevidst er opbygget således, at også den i heraldik aldeles ukyndige skulle kunne anvende den. Våbener som kan mistolkes, er anbragt mere end ét sted.

Foruden nøglerne til den danske adels *skjoldemærker* indeholder Pranges bog en komplet nøgle til disse våbeners *hjelmsfigurer*. Denne afdeling af værket er, med en enkelt lille undtagelse (se Henry Petersen, side 30), det eneste hjælpemiddel der findes på dansk til identificering af hjelmsfigurer, og er derfor særlig værdifuld. Se side 43.

6. Et greveligt våben på en gaffel, hvis mærker siger at den er dansk, altså rimeligvis et dansk grev-våben. Pranges Nøgle er det mest nærliggende hjælpemiddel, og giver da også svaret: våbenet tilhører greverne af Brockenhuus-Schack.

Danmark

Eksempel fra Prange

På en dansk sølvgaffel findes et anonymt våben, som gerne skulle identificeres (se figur 6). Det er kronet med en grevekroner, og det er derfor naturligt at slå det op hos Prange, der jo omfatter hele den danske adel.

Først slår vi op i *Hovednøglen*, side 30. Den begynder således:

1. a. Udelukkende heraldiske figurer? – Nej.
- b. En eller flere almindelige figurer i udelt skjold? – Nej.
- c. Kombinationer af heraldiske og almindelige figurer? (Definitioner heraf findes i vejledningen). – Ja.

Herfra henvises til *Hovednøglens gruppe 7*, som er opdelt således:

7. a. Våbener med hjerteskjold
- b. Våbener uden hjerteskjold,

og fra 7. a. vises vi videre til *gruppe 9*:

9. a. Hovedskjoldet firdelt.
- b. Hovedskjoldet firdelt ved et kors.
- c. Hovedskjoldet delt på anden måde.

Fra 9. a. henvises til *Nøgle XX*, side 96, hvis 1. gruppe punkt b siger: »1. felt udelt, kun indeholdende én eller flere almindelige figurer«. Gennem hvert punkts nye henvisning indkredser vi yderligere indholdet i 1. felt fra »én figur« (gruppe 3 a) via »plante eller del af plante« (gruppe 4 a) til »en lilje« (gruppe 5 b). Endelig henvises der herfra til *gruppe 7*, og her – i *nøgle XX*, *gruppe 7*, punkt c – finder vi det våben vi søger: »1. og 4. felt en lilje, 2. og 3. en oprejst

kronet løve. Hjerteskjold: delt, med tre roser på delingen«: *greve af Brockenhuus-Schack*. Det »47« som følger til allersidst angiver den side i *Nyt Dansk Adelslexikon*, hvor greverne af Brockenhuus-Schack er omtalt, og hvor den interesserede kan søge yderligere oplysninger (f.eks. om våbenets farver).

Storcks Herold

Thiset og Wittrups flere gange nævnte *Nyt Dansk Adelslexikon* indeholder bl.a. blasoneringer af alle kendte danske adelsvåbener. De tilsvarende tegninger findes i H. Storcks: »*Dansk våbenbog*« (1910), i alt ca. 1700 stk. Disse tegninger er alfabetisk ordnet efter familienavn (figur 2), men på *Rigsarkivets læsesal* i København kan man bede om *Storck: Dansk Herold*, hvori alle våbenerne fra Storcks *Våbenbog* er ordnet *efter heraldiske figurer* (figur 3), register forrest og supplement bagi.

Dette værk er afgjort det mest overskuelige og lettest anvendelige middel til at identificere et dansk adelsvåben, betydeligt lettere at handskes med end både Prange og Reitzel. Desværre findes det kun i dette ene eksemplar.

Eksempel fra Storcks Herold

Et museum overvejer at købe en tallerken af ostindisk porcelæn fra slutningen af 1700-tallet med et våben på, som man dog først ønsker opklaret. Hverken tallerkenen eller våbenet selv siger noget om dets nationalitet. Valgsproget under våbenet er ganske vist på engelsk, men valgsprogs nationalitet kan man ikke bygge på. Da tallerkenen findes i Danmark, og da der jo skal begyndes et sted, starter man undersøgelsen her.

Våbenet viser en sparre belagt med to hundelignende dyr og ledsaget af tre dobbeltørne (se figur 7 til venstre). I ind-

Danmark

holdsfortegnelsen forrest i *Storcks Herold* finder museumsmanden »Heraldiske former ordnede efter inddelinger«, og herunder igen: »Sparre, side 81–84«. På side 82 genkender han våbenet fra tallerkenen (figur 7 til højre, idet dog hundene på sparren viser sig at være løver): det tilhører slægten *Halling*.

Museet vil vide *hvilken* Halling, og man slår forsøgsvis op i Dansk Biografisk Leksikon. Her er omtalt flere af dette navn, og en af dem var ansat i Trankebar 1760–66, vendte 1772 hjem med en formue og købte sig i 1783 et adelspatent; for at udelukke enhver tvivl oplyser leksikonnet: »Hans valgsprog var *Forward*«. Dermed er tallerkenens oprindelige ejermand fastslået som direktør i Asiatisk Compagni *William Halling*, 1744–96.

Indhold og udførelse

Apropos de to vidt forskellige udførelser af Halling-våbenet på figur 7:

Den der skal identificere et våben må være klar over, at medens det (i det store og hele) ligger fast *hvad* et våben består af, er det overladt til den der udfører det, at afgøre *hvordan* dette skal ske. Vidt forskellige opfattelser kan være lige rigtige, når blot »*indholdet*« af våbenet er det samme.

Er våbenet f.eks. »en gående hjort« kan én udførelse vise hjorten stærkt forenklet og stiliseret, i ren silhouet uden antydning af perspektiv, og med voldsomt overdimensionerede takker og klove; en anden udførelse viser måske hjorten aldeles naturalistisk, i de rette zoologiske proportioner, med skygger og perspektiv som et sofastykke. Hvis farver m.m. i øvrigt er de samme, er disse to udførelser *det samme våben*.

Det er værd at understrege dette, fordi mange mennesker tror, at våbener for at være identiske skal være éns streg

7. Til venstre et våben i farver på en tallerken af ostindisk porcelæn fra slutningen af 1700-tallet. Museumsmanden slår op i »Storcks herold« og finder frem til våbenet til højre; udformningen er anderledes, men våbenets indhold er det samme: det tilhører slægten *Halling*.

for streg som en forfalsket pengeseddel og dens forbillede; men dette er galt. Noget andet er, at den stiliserede hjort er mere i samsvar med heraldikkens ånd end den naturalistiske.

Heller ikke *skjoldets form* ændrer noget i våbenets indhold: strygejernsformede gotiske skjolde, turneringsskjolde med rundt indsnit i den ene side (til lansens), renæssance-skjolde med kartucher og omrullede hjørner, helt uregelmæssige rokoko-skjolde med rocailler, ovale skjolde, ottekantede »italienske« skjolde, osv., alle disse *former* kan bruges til det selv samme våben uden at ændre noget i dettes *indhold*.

På ét punkt spiller skjoldets form dog en rolle: i Vesteuropa bruges rhombe-formede skjolde ofte af kvinder (figur 21); i Danmark er dette imidlertid næsten ukendt.

Danmark

Adelige og borgerlige våbener

Storcks Herold omfatter kun *adelsvåbener*, den næste heraldiske nøgle vi kommer til kun *borgerlige* våbener. Hvordan ser man forskel på disse to kategorier?

Principielt er der *ingen forskel* på adelig og ikke-adelig heraldik, og der findes intet system hvorved man kan se om et våbens indehaver er adelig eller ej. Der kan dog gives nogle retningslinjer.

Et meget enkelt våben, f.eks. blot delt af en eller flere rette linjer, vil næsten altid være adeligt (og gammelt). På den anden side vil et våben som er sammensat af mange felter, måske med midterskjold og hjerteskjold (og med flere hjelme) også næsten altid vise sig at tilhøre en adelig familie. Skjoldholdere eller våbentelt vil bogstaveligt talt altid angive et adeligt eller fyrsteligt våben.

De fleste *naturalistiske* våbener er borgerlige. De fleste *allegoriske* ligeledes (eller gejstlige). Våbenskjolde med *bo-mærker* i vil i Danmark (modsat f.eks. Polen) på nogle få undtagelser nær altid vise sig at være borgerlige.

Hvis et våben på skjoldet eller hjelmen(e) er udstyret med en adelig *rangkrone* (se figur 30), skulle dette være bevis for, at våbenet er adeligt. Misforståelser eller misbrug af rangkroner optræder imidlertid ret hyppigt, og man kan derfor ikke altid være helt sikker.

Våbenfigurers jævnhed eller fornemhed siger intet om ejerens byrd. En spand, en stige, en kedelkrog, en gryde osv., såvel som f.eks. myrer eller en høne, kan udmærket findes i våbener der tilhører det blåste blod. Omvendt er der intet i vejen for, at selv den jævreste person fører et våben med løver, liljer, sværd og ørne.

Borgerlig Herold

Af de ca. 2800 våbenbeskrivelser i Reitzels Våbenherold ud-

gøres som nævnt o. 1800 af danske borgerlige slægtsvåbener, men dette er langt fra alt hvad der eksisterer. Hvad man ikke kan finde hos Reitzel, må derfor søges andetsteds.

På *Rigsarkivet* i København (henvendelse på læsesalen) findes der en samling af opimod 300.000 heraldiske segl. Det meste af denne gigantiske samling interesserer ikke i denne forbindelse, men to små afdelinger kan være os til hjælp.

Den ene afdeling omfatter *borgerlige segl*, især danske, men også en del norske, islandske, holstenske og adskillige andre. Disse segl er ganske vist ordnet alfabetisk efter familienavn, men der findes en heraldisk nøgle til dem på læsesalen, nemlig en håndskrevet *Borgerlig Herold*, udarbejdet 1936 af *P. B. Grandjean*. Herolden er ordnet efter våbenmærker (alfabetisk fra *Aal* til *Ørneboved*) og omfatter ca. 2600 slægter.

Den anden afdeling af Rigsarkivets seglsamling som kan hjælpe os, består af ca. 4000 segl, som er ordnet efter heraldiske figurer: løve, hund, kat, lam, hjort, osv.; der er et kortfattet register på indersiden af skabet hvor de opbevares. En stor del af disse segl er ganske vist uidentificerede (det er derfor de er anbragt på denne måde), og mange er udenlandske, men i heldige tilfælde kan samlingen alligevel være til hjælp.

En seglsamling har den fordel fremfor en bog med blasoner, at man kan *se* våbenet, i stedet for blot at få det beskrevet. Desværre samtidig den ulempe, at *farverne* kun sjældent er angivet, fordi der normalt ikke er plads til farveskravering i signeterne.

Eksempel fra Borgerlig Herold

I et seglaftryk sidder et våben, som en personalhistoriker gerne vil have opklaret. Seglet sidder på nogle papirer med dansk tekst, og der er derfor grund til at tro, at det er dansk.

8. En personalhistoriker har nogle interessante papirer, men er ikke klar over hvem der har skrevet dem. Hans eneste spor er et heraldisk segl. Ved hjælp af »Borgerlig herold« finder personalhistorikeren ud af, at det tilhører familien *von Bracht*, og dermed er gåden omtrent løst.

Våbenet er lodret delt: i 1. felt ses en halv ørn, i 2. felt tre skjolde (se figur 8); der er ingen krone over våbenet, og det er derfor formodentlig ikke noget adelsvåben.

Den kortfattede vejledning forrest i »Borgerlig herold«, oplyser, at når et våben er delt, er kun dets 1. felt beskrevet. Personalhistorikeren slår op under *Ørn*, og kommer efter flere andre slags ørne til:

Ørn, halv, fast på delingen i delt skjolds 1. felt,

under hvilken kategori der er nævnt femten slægter: *Altvig, Bjørn, Boye, von Bracht, Coopmans, Dreesen, Focke, Hinrichsen, Klein, Konow, Melery, Persson, Schönbach, Stilmmermi, Vind*. For at afgøre hvilken af disse slægter hans segl tilhører, må personalhistorikeren også se 2. felt i deres våbener. Han beder derfor læsesalens inspektion om de pågældende segl, som bliver bragt ham på bakker.

Personalhistorikeren gennemgår nu alle femten slægters segl, for at se hvilken slægts 2. felt der svarer til hans eget segl. Én slægt har tre roser, en anden har en bjælke, en tredje et træ, osv. og én af dem har heldigvis i 2. felt: *tre skjolde*. Det er familien *von Bracht* og dermed er seglets våben identificeret.

Seglsamlingen på Frederiksborg

På Frederiksborgmuseet ved Hillerød findes der en samling af ca. 110.000 heraldiske segl, som er tilgængelig efter særlig aftale. Ligesom på Rigsarkivet er det dog kun en lille del af samlingen, der er ordnet således at man kan identificere et våben ved dens hjælp.

Den *borgerlige* afdeling (blå bakker med nr. på påklæbet hvid seddel) omfatter danske og især norske segl, i alt ca. 6900 stk., men deriblandt talrige gengangere. Seglene er ordnet *efter heraldiske figurer*, som der findes en maskinskrevet fortegnelse over. Alfabetisk navnerregister i to kartotekskasser. Det vides desværre ikke, i hvilket omfang denne samling dublerer den borgerlige samling i Rigsarkivet, men den indeholder i alle fald i hundredvis af våbener som ikke er medtaget i Reitzels Våbenherold.

Adelige sigiller

Henry Petersen: Danske adelige sigiller fra det 13. og 14. århundrede (1897) indeholder gengivelser af 1160 segl (med opimod 600 forskellige våbener). De er ordnet kronologisk, men der findes et heraldisk register side 64–67.

Anders Thiset: Danske adelige sigiller fra det 15., 16. og 17. århundrede (1905) indeholder gengivelser af ca. 3500 segl (med over 1000 forskellige våbener, hvoraf mange også findes hos Henry Petersen). Hele værket er ordnet efter heraldiske figurer. Heraldisk register side 115–18. Trods

Danmark

værkets titel indeholder det i øvrigt ikke kun adelige sigiller; Thiset tog også ikke-adelige med, bare de var heraldiske.

Næsten alle våbenerne i disse to værker kan også findes i Pranges Nøgle, og en del af dem optræder tillige i Reitzels Herold. Inden for deres periode – middelalderen og renæssancen – har Henry Petersens og Thisets sigilværker imidlertid flere fordele, som gør, at det ofte kan betale sig at søge dér. For det første er deres indhold mindre omfattende og heraldisk mindre kompliceret, hvilket medfører, at deres Heraldiske Registre er langt mere overskuelige og lette at finde vej i end de senere og mere omfattende udgivelser. For det andet har man samtidige gengivelser af de våbener man søger, i reglen oven i købet i flere udførelser, lige ved hånden, til øjeblikkelig sammenligning og kontrol. For det tredje indeholder Henry Petersens og Thisets sigilværker enkelte våbener som *ikke* findes hos Prange, fordi de ikke er taget med i Nyt Dansk Adelslexikon, som Prange jo går ud fra. Et eksempel er Christoffer af Bayerns hofmester *Albrecht Morer*, der kom til landet med kongen i 1439 og forlod det få år efter. Hans våben kan findes i Thisets sigilværk, men ved udarbejdelsen af Nyt Dansk Adelslexikon konstaterede man, at han ikke havde tilhørt den danske adel. Våbenet kom derfor ikke med heri, og findes følgelig heller ikke hos Prange.

Endelig har Henry Petersen (side 66) en dejlig overskuelig illustration af de delinger og heraldiske figurer, i alt 60, der findes i periodens sigiller, samt (side 67) en oversigt over forekommende »Hjelmtegn uden skjold«. Denne sidste liste er ikke lang, men kan i påkommende tilfælde vise sig nyttig.

Gejstlige Sigiller

Et andet værk som bør nævnes i denne sammenhæng er *Henry Petersen: Danske gejstlige sigiller fra middelalderen*

(1886). Af de godt 1000 segl det indeholder gengivelser af, er der en del som har tilhørt stifter, klostre, domkapitler og lign., men de fleste repræsenterer ærkebisper, bisper, abbeder, provster, præster og klerke. Sikkert størstedelen af disse personlige sigiller er heraldiske, hvad enten indehaveren så har været adelig eller ikke, og blandt dette materiale er der muligvis våbener, men i alle fald personer, som ikke findes i de to adelige sigilværker, således som det fremgår af det følgende eksempel.

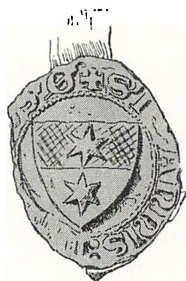
Foruden et personregister indeholder bogen registre over *Religiøse fremstillinger og helgenfigurer* side 108–09 og over *Skjoldemærker og symboler* side 110–14. Hvordan dette sidste symbol-register kan bidrage til opklaring af et våben, gives der et eksempel på under afsnittet om *Attributter*, side 50.

Eksempel fra sigilværkerne

Ved en udgravning i 1953 i nærheden af Hofterup kirke, mellem Lund og Landskrona, fandt en lokalhistoriker en sigilstampe, der efter at være blevet rensat kunne give et aftryk som på figur 9 til venstre. Indskriften, der begynder øverst, til højre for korset, lyder *S. Petri Sacerdotis*, dvs. »Peter præsts segl«. Og nu ville finderen gerne vide: Kan seglets våben sige noget om, hvem denne Peter præst var, hvornår han levede, eller i hvert fald hvilken slægt han tilhørte?

Signetet er utvivlsomt fra middelalderen, og da Skåne jo dengang var en del af Danmark, vil det være naturligt at begynde undersøgelserne her. I det overskuelige Heraldiske Register i Henry Petersens *Adelige Sigiller* finder vi på et øjeblik afsnittet »Himmel og hav«, og herunder igen: *Måne*, *Regnbue*, *Stjerne* osv. Af stjerne-våbener er der adskillige variationer: én stjerne alene, en stjerne over en lilje, en stjerne over tre bølger osv., og et stykke nede kommer vi til: *To*

9. Til venstre lakaftryk, noget forstørret, efter en sigilstampe som i 1953 blev fundet i jorden. Indskrift: »Peter præsts segl«. Hvilken slægt tilhørte Peter præst? Og hvornår levede han? I Henry Petersens Adelssegiller finder man gengivelsen til højre af segl for et medlem af slægten Qvitzow. Våbenerne stemmer overens, og hermed er det første spørgsmål besvaret. Og via »Gejstlige sigiller« kommer vi også frem til tidspunktet: midten af 1300-tallet.

stjerner i et (vandret) delt skjold: Qvitzow. Af denne slægt er to medlemmer repræsenteret i værket, og takket være billedplancherne kan vi straks konstatere, at våbenet passer (figur 9 til højre). Ingen af de to hedder dog Peter.

Går vi nu til Thisets værk, finder vi efter samme opdeling på et øjeblik frem til »To stjerner«, hvorunder der er opført hele 20 sigiller, alle gengivet på de tilsvarende plancher. De tyve segl tilhører 14 forskellige personer, men der er stadig ingen Peter. Heller ikke Adelsårbogens genealogi over slægten Qvitzow kender nogen »Peter«.

Signetet oplyser jo imidlertid, at Peter var præst, og det kunne måske derfor være umagen værd at kikke i Henry Petersen »Danske gejstlige sigiller« (1886). Og her er der endelig, mellem otte andre Qvitzower, en som ikke blot hed-

der Peter, men næsten må være den specielle Peter vi søger: »Petrus, præst i Hofterup, Skåne«. Henry Petersens oplysninger byggede på en aftegning i Langebeks Sigilsamling (nu i Rigsarkivet), hvis forlæg er dateret 1343. Tegningen har imidlertid nøjagtig samme indskrift som den fundne stampe: *S. Petri Sacerdotis*, og Henry Petersen oplyser til overmål, at de to stjerner i det tegnede våben er *syv-oddede*, ligesom på den fundne stampe (hvor det normale for Qvitzowerne ellers er stjerner med *seks* spidser, se figur 9 til højre). Her har man vist lov til at lade tvivlen fare: det må være Peter Qvitzows sigilstampe fra 1343, der godt seks hundrede år senere dukkede frem af jorden i Hofterup, ganske tæt ved den kirke hvis sognepræst han var.

Fireanevåbener

Når man søger at identificere et anonymt våben, må man normalt være tilfreds, hvis man finder frem til navnet på den pågældende *slægt*. Den pågældende *person* lader sig kun sjældent opklare. Anderledes forholder det sig dog ved det fænomen som kaldes *fireanevåbener*.

I løbet af 1500-tallet blev det almindeligt blandt den danske adel at kombinere fire våbener i ét skjold, enten våbenerne for en persons fire bedsteforældre, eller for to ægtefællers forældre (= deres eventuelle børns bedsteforældre). Ved at finde ud af, hvem fra de pågældende slægter der har giftet sig med hinanden i den angivne kombination, og evt. hvis børn igen har giftet sig, kan man finde frem til den eksakte person som våbenet repræsenterer. Resultatet er så meget sikrere, som den slags våbener ikke gik i arv. De var rent individuelle. Søkende har ganske vist samme fireanevåben, men deres ægtefællers tilsvarende våben vil i reglen hindre en fejltagelse. Kun hvis f.eks. to søstre er blevet gift med to brødre, skulle der være mulighed for forveksling. I et

Danmark

sådant tilfælde må man håbe, at andre omstændigheder, f.eks. de pågældendes forbogstaver, kan lede på ret vej.

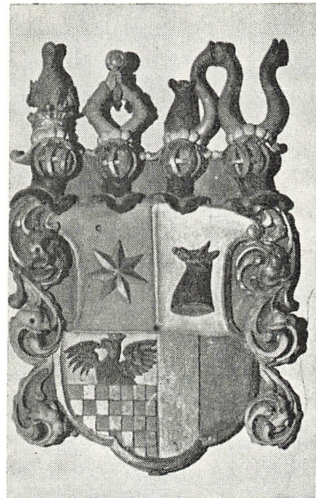
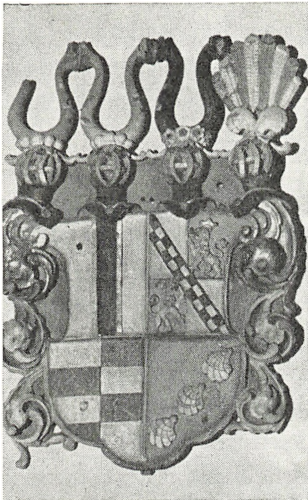
Hvordan kan man kende et fireanevåben fra et andet kvadreret våben med fire forskellige felter? I teorien er det umuligt. I praksis er det let. Fireanevåbenernes blomstrings-tid var anden halvdel af 1500-tallet og de første 50–60 år af 1600-tallet, og i denne periode fandtes der i Danmark næppe, bortset fra kongehuset, andre kvadrerede våbener hvis fire felter alle var forskellige. Efter enevældens indførelse 1660 ebbede brugen af fireanevåbener ud. Måske fordi den gamle adels stilling var blevet svagere. Måske fordi de våbener som den nye tids folk tog sig eller fik tildelt af kongen, i vidt omfang var firdelt allerede fra begyndelsen, altså uden hensyn til om de havde fire våbenførende bedsteforældre, hvilket jo svækkede effekten af den demonstration der lå i et fireanevåben. Et eller to af den gamle tids fireanevåbener (eller hvad der mindede meget om dem) blev dog beholdt, men nu som faste, arvelige slægtsvåbener.

Eksempel på ægte fireanevåbener

Om et fireanevåben er et »ægte« 4-ane-våben eller et 2+2-ane-våben, kan ikke ses uden videre. Hvis ikke andre omstændigheder (f.eks. to sæt initialer, se side 37) giver et fingerpeg, lader det sig kun afgøre ved at finde ud af de pågældende slægters genealogi og ægteskabelige sammenhæng.

Når fireanevåbener optræder *parvis* kan man dog i reglen gå ud fra, at de repræsenterer to ægtefæller og dermed, at de hver især er et ægte fireanevåben. Et eksempel:

På Nationalmuseet findes to sammenhørende træudskårne og bemalede fireanevåbener (figur 10). Hvem repræsenterer de? Først må vi opklare hvilke slægter de 2×4 felter står for, og det sker lettest – hvis man ikke ligefrem sidder på Rigsarkivets læsesal i København med »Storcks herold« ved

10. Et fint eksempel på to ægte fireanevåbener, for to ægtefæller. Til venstre for Brahe, Rosenkrantz, Bille, Gøye, hvilket giver Jørgen Brahe (1585–1661). Til højre for Gyldenstjerne, Hardenberg, Podebusk, Rønnow, hvilket giver hans hustru Anne Gyldenstjerne (1596–1677). Nationalmuseet.

hånden – ved hjælp af Pranges Nøgle. Det første våbens fire felter er: Brahe, Rosenkrantz, Bille og Gøye. Det andet: Gyldenstjerne, Hardenberg, Podebusk og Rønnow. Felterne opregnes i samme rækkefølge som man læser en tekst: fra venstre til højre og fra oven og nedefter.

Ved opklaringen var der i øvrigt to komplikationer. Det første våbens 1. felt viser en lodret sort stribe (heraldisk: »en pæl«) i hvidt. Et sådant våben findes ikke hos Prange (eller i noget andet dansk heraldisk opslagsværk). Derimod findes et våben i de omvendte farver: en hvid pæl i sort = slægten Brahe. Fejltagelser af den art er imidlertid ikke ualmindelige, og foreløbig går vi ud fra, at det er Brahe-våbenet, der er ment. Det andet våbens 4. felt er lodret delt af gult og rødt = slægten Rønnow. Hvis vi imidlertid ikke havde

set selve det bemalede våbenrelief, men kun havde haft fotografiet at støtte os til, og derfor ikke kunne være sikre på farverne, kunne vi ikke vide, om dette felt f.eks. måske stod for slægten Rantzau, hvis våben også er lodret delt, blot i farverne *hvidt* og *rødt*.

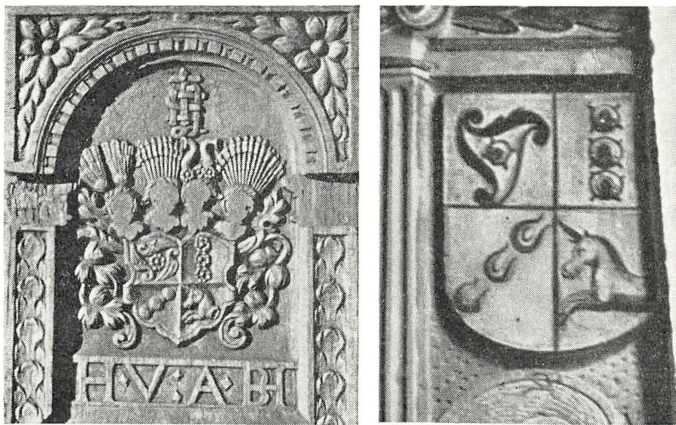
Når to skjolde repræsenterer to ægtefæller, er normalt mandens placeret *til venstre for beskueren*, såkaldt »heraldisk højre« (da et våben beskrives som set af dets indehaver, der tænkes at stå bag skjoldet). Det er en upraktisk sprogbrug, der har givet anledning til utallige fejltagelser, og heraldikere bruger derfor mere og mere (ligesom øjenlæger og optikere) de vesteuropæiske betegnelser *dekster* (»højre« = til venstre for beskueren) og *sinister* (»venstre« = til højre for beskueren). Altså: normalt er mandens skjold placeret dekster og konens sinister. Rækkefølgen af de fire felter er *normalt*: 1. felt farfar, 2. felt morfar, 3. felt farmor, 4. felt mormor. Vi går foreløbig ud fra, at alt er normalt og korrekt, hvilket vil sige, at det dekstre våben repræsenterer *en mandlig Brabe*, hvis morfar og derfor mor var en Rosenkrantz, og det sinistre våben repræsenterer *en kvindelig Gyldenstjerne*, hvis morfar og derfor mor var en Hardenberg.

Det gælder nu om at finde denne kombination, og som et uvurderligt, nej uundværligt redskab til den slags detektivarbejde har vi heldigvis *Danmarks Adels Årbog*. Bagest i den seneste årgang sidder en »Fortegnelse over de i 1.–85. årgang meddelte stamtavler og tilføjelser«, hvor vi ser at den seneste stamtavle over slægten Brahe findes i årgang 1950. Vi får fat i dette bind, og inden længe har vi fundet den ønskede kombination: *Jørgen Brabe* (1585–1661), general-krigskommissær og gesandt i England, hvis mor var Birgitte Rosenkrantz (2. felt), hvis farmor var en Bille (3. felt), hvis mormor var en Gøye (4. felt), og som var gift med Anne Gyldenstjerne (det andet våbens 1. felt).

Vil man også have Gyldenstjerne-genealogien klarlagt eller kontrolleret, finder man frem til Adelsårbogens seneste Gyldenstjerne-stamtavle (årgang 1926), og også her går kabalen op: moderen til Anne Gyldenstjerne (1596–1677) var Mette Hardenberg (2. felt), hendes farmor var en Podebusk (3. felt) og hendes mormor en Rønnow (4. felt).

Eksempel på et 2+2 anevåben

I en sydsjællandsk antikvitetshandel erhverver en samler en træskæring med hvad der ser ud som et fireanevåben (figur 11 til venstre). Antikvitetshandleren oplyser, at den stammer fra en auktion på godset Gavnø for en del år siden. Ved hjælp af Pranges Nøgle finder samleren hurtigt ud af, at de fire våbener må være Walkendorff, Brockenhuus, Gøye og Skram. Skjoldets 1. felt repræsenterer den person, eller den

11. Til venstre trærelief med et 2+2 anevåben, for Walkendorff + Gøye (dekster) og Brockenhuus + Skram (sinister), hvilket giver Henning Walkendorff og Anne Brockenhuus. Skæringen kan spores tilbage til Svindinge Kirke på Fyn, og dér finder vi fuldstændig samme våbenskjold malet på væggen (til højre). Fot. Otto Haxthausen.

Danmark

ene af de personer, som våbenet står for. Det må altså være en Walkendorff, og i den nyeste årgang af Danmarks Adels Årbog: fortegnelsen bag i bogen over de i tidligere årgange indeholdte stamtavler, ser samleren at slægten Walkendorff senest har været udførligt behandlet i årgang 1928. Altså tager han dette bind, og efter kort tids søgen finder han, at *Henning Walkendorff* til Glorup (på Fyn) i 1592 blev viet til *Anne Brockenhuus*. Hun var datter af Laurids Brockenhuus og Karen Pedersdatter *Skram*, og Henning selv var søn af Jørgen Walkendorff og Mette *Gøye*.

Identifikationen af de fire personer er opklaret, og initialerne på skæringen, *H V* og *A BH*, giver i dette tilfælde kontrol på, at samleren har nået det rigtige resultat. Dette fire-anevåben var altså et 2+2 anevåben, med sine felter i den normale rækkefølge (afvigelse forekommer), nemlig: 1. felt mandens far, 2. felt konens far, 3. felt mandens mor, 4. felt konens mor.

Det hele er gået så glat, at det kunne være morsomt at se, om man kunne komme endnu videre og f.eks. få opklaret, mere nøjagtigt hvornår stykket er fra, og hvor det oprindeligt har hørt hjemme. Skæringen virker som om den havde hørt til noget kirkeinventar. I Chr. Axel Jensens »Danmarks snedkere og billedsnidere 1536–1660« (1911) er gengivet nogle stærkt lignende paneler og fyldinger, udført af en fynsk mester o. år 1600. Med godset Glorup som udgangspunkt læser samleren i Traps »Danmark« om kirken i Svinde (ved Glorup), at den er bygget i årene 1571–78 af Christoffer Walkendorff, men at prædikestolen, der ligesom »den gamle altertavle« formentlig er fra 1620, er skænket af Henning Walkendorff. Ifølge en tavle i koret blev kirken restaureret indvendigt i 1853. Disse oplysninger får samleren til, da lejlighed byder sig, at besøge kirken. Han konstaterer at stolestaderne efter alt at dømme stammer fra restaurerin-

12. Alliance-våben på dansk sølvsukkerbøsse. Vi opklarer våbenet dekster som tilhørende familien *Flindt*, sinister *von Benzon*, og derefter undersøger vi i en stamtavle hvor disse to familier »skærer hinanden«: generalkrigskommissær Caspar Flindt blev i 1789 gift med Frederikke Marie Elisabeth von Benzon.

gen i 1853, og på en sten ved prædikestolen finder han malet samme skjold som på skæringen (se figur 11 til højre).

Med stor sikkerhed kan ejermanden nu hævde, at hans skæring må være gjort af en fynsk mester i tiden ca. 1600–20, og at den har været fylding eller panel i en herskabsstol i Svindinge Kirke indtil 1853. Formodentlig er den derefter hurtigt kommet til Gavnø, idet den daværende besidder af baroniet, Otto Reedtz-Thott, var en kendt samler af træskærerarbejder.

Alliancevåbener

Ved et *alliancevåben* forstår man to sammenstillede våbener, hvis indehavere på en eller anden måde har indgået »en alliance«. Det kan være f.eks. et embedsvåben og indehaverens personlige våben eller slægtsvåben, eller to fyrsters våbener, men i langt de fleste tilfælde drejer det sig om *ægtefællers* våbener, mandens dekster og hustruens sinister (se figur 12). Ægtefællers våbener kan også være forenet i *samme*, lodret delte skjold (se figur 29), men i Danmark er dette ikke almindeligt.

Danmark

Ligesom ved et fireanevåben er det ved et alliancevåben muligt at finde frem til ikke blot de *slægter*, det drejer sig om, men ofte tillige til de pågældende *personer*. Når begge slægter er opklaret, undersøger man hvor de rører hinanden, nemlig ved at slå op i mandens families stamtavle (eller anden genealogisk litteratur) og finde hustruens navn, eller omvendt.

Anerækker

En udvidet form for alliancevåbener er *rækker med anevåbener*: 4, 8, 16, 32 osv., repræsenterende en persons eller et ægtepars forældre, bedsteforældre, oldeforældre osv. Sådanne rækker er almindelige på ligsten og epitafier og træffes også f.eks. på kister, portrætter og kalkmalede friser. Våbenerne er i reglen anbragt i en særlig rækkefølge, som – hvis den er korrekt, hvad den dog langt fra altid er! – kan bidrage til at opklare hvilke personer det drejer sig om. Og der kan være flere systemer. Et eksempel:

På en brudekiste med fire våbener kan de to våbener for *brudgommens* forældre være anbragt dekster, *brudens* to forældrevåbener sinister, hvert ægtepar med mandens våben dekster, hustruens sinister. Denne placering kan imidlertid varieres således, at brudgommens forældres våbener, dekster, af »courtoisie« (se side 44) vendes mod brudens forældres våbener: ikke blot spejlvendes de to våbenbilleder, men rækkefølgen ændres, således at brudgommens fars våben kommer til at stå nærmest midten (ligesom brudens fars våben, fra den anden side). Rækkefølgen, fra venstre til højre, bliver altså: brudgommens mor, brudgommens far, brudens far, brudens mor. Et tredje system placerer brudeparrets to fædre dekster, de to mødre sinister.

Hermed er mulighederne dog ikke udtømt, og da vi endnu ikke har talt om, hvordan 8, 16 eller 32 våbener kan arran-

13. En glaskaraffel med et graveret alliancevåben. Dekster: Bentzon, sinister: Rotfeld *eller* Kiærulf, de to slægter har samme skjold. Hjelmfiguren afgør imidlertid sagen: Rotfeld har to svanehalse, Kiærulf en halv ulv. Våbenerne står altså for en forbindelse mellem slægterne Kiærulf og Bentzon, og resten er let at opklare.

geres, vil man forstå at emnet ikke kan gøres færdigt her. Interesserede kan få mere detaljeret besked i *P. B. Grandjean: Dansk Heraldik* (1919), side 255–56, og *Fabritius & Hatt: Håndbog i Slægtsforskning*, 3. udgave (1963), side 246 f.

Hjelmfigurer

Et våben kan præsenteres på forskellige måder, hvoraf de vigtigste er: skjoldet alene; skjold med rangkrone; og skjold med hjelm og hjelmfigur. Det sidste er det mest fuldstændige og ofte det æstetisk mest tilfredsstillende. Yderligere har det den fordel, at en hjelmfigur undertiden kan bidrage til at identificere et våben, især i de tilfælde hvor to eller flere slægter har samme skjoldemærke, men forskellige hjelmfigurer. Et eksempel:

På en karaffel sidder to våbener, utvivlsomt for et ægtepar (se figur 13). Det ene har vi opklaret som tilhørende

Danmark

en slægt *Bentzon*, og det andet, ja dér er et problem, for dette våbenmærke: tre muslingeskaller, anbragt to over én, kan tilhøre to forskellige slægter: *Rotfeld* eller *Kiærulf*. Der er dog den mulighed, at de har ført forskellige hjelmfigurer. Vi slår slægterne op, og det viser sig, at det har de: slægten *Rotfeld* to svanehalse, slægten *Kiærulf* en halv ulv, og hermed er våbenet fastslået.

Før vi går videre, bør måske problemets fulde løsning bringes: et opslag i Adelsårbogens *Bentzon*-stamtavle oplyser, at Søren *Bentzon* (1691–1726) i 1718 blev gift med Anne *Kiærulf* (1691–1759). Det sandsynliggør, at graveringen er udført i årene 1718–26, mellem parternes bryllup og mandens død, eller, endnu nøjagtigere, måske i et af årene 1724–26, idet familien *Kiærulfs* adelskab, og dermed måske også våbenet, stammer fra året 1724.

Tilbage til hjelmfigurer: Når man først har et navn at gå efter, er det ingen sag at finde det tilsvarende våben inkl. hjelmfigur. Imidlertid kommer man undertiden ud for våbengivelser der består af *en hjelmfigur alene*, uden skjold. Det kan især dreje sig om to slags tilfælde:

14. Hjelm og hjelmtegn graveret i en dansk sølv-ske. Ved hjælp af Systemet til Bestemmelse af Hjelmtegn i Pranges Nøgle er det kun et øjeblikks sag at finde frem til familiens navn: *Tillisch*. Denne families våben er ved en fejltagelse ikke beskrevet i *Nyt Dansk Adelslexikon*, men findes altså hos Prange.

For det første hvis kun hjelmfiguren er bevaret, medens skjoldet eller dets indhold er forsvundet eller ukendeligt. Det kan være et bygningsrelief som er delvis ødelagt, eller et kalkmaleri som er delvis blegnet. For det andet, hvis en hjelm + hjelmfigur er gengivet alene, uden skjold. Dette er ualmindeligt i Danmark, men det hænder dog.

I sådanne tilfælde var man tidligere ilde stedt, for der fandtes ingen anden nøgle til hjelmfigurer end en ganske kort liste i *Henry Petersen: Danske adelige sigiller fra det 13. og 14. århundrede*, se side 30. Siden 1959 har man imidlertid som nævnt haft *Knud Prange: Heraldisk nøgle til Nyt Dansk Adelslexikon*, hvis sidste tredjedel (fra side 186) udgøres af et system til bestemmelse af adelige våbeners hjelmfigurer (se figur 14).

Interessant nok synes en hjelmfigur ført alene, uden skjold, i de seneste århundreder også at være kommet i brug blandt danske *borgerlige* slægter, hvilket sikkert skyldes indflydelse fra England (se side 82), via handel og kolonier. Nogen nøgle til bestemmelse af ikke-adelige hjelmfigurer findes imidlertid ikke. Kommer man ud for hvad man mener er en borgerlig hjelmfigur alene, kan man kun håbe på, at hjelmfiguren er en gentagelse af skjoldfiguren, og derefter prøve ad den vej.

Bogstaver

Det er indlysende at et par bogstaver, ja bare et enkelt, ved et våben kan være en stor hjælp ved opklaringen eller som kontrol. Figur 11 til venstre viser et eksempel på et 2+2 anevåben ledsaget af de to pågældende personers forbogstaver: *HV* for Henning Walkendorff og *A BH* for Anne Brocken-huus. Det sidste navn havde det efter moderne begreber været nok at angive med et *B*, men i ældre tid fik sammensatte adelsnavne i sådanne indskrifter ofte et forbog-

Danmark

stav for hvert af deres led. Et andet eksempel er navnet *Rosenkrantz*, der ofte forkortes som *RK*. Se også side 66.

Foran de egentlige navneinitialer vil der ofte stå et *H* eller et *F*, for »Hr.« og »Fru« – der dengang var standstitler, ikke blot tiltaleformer – f.eks. *HNB* = Hr. Niels Brahe og *FMR* = Fru Margrethe Reventlow. Også et *S*, for »Salig«, vil en sjælden gang kunne ses foran et navn, f.eks. *SHP* = Salig Holger Pax, hvilket giver den oplysning, at vedkommende var død, da våbengivelsen blev anbragt. Somme tider kan et tilsvarende *S* indgå i en længere bogstavrække, f.eks. *AKSIB* = Anne Krabbe Salig Jakob Biørns (hustru). Et *R* sidst i en række bogstaver kan betyde *ridder*, og angiver i så fald vedkommende person som hankøn.

Placeret sidst i en række betyder bogstaverne *S* og *D* næsten uvægerligt »-søn« og »-datter«, og bogstavet foran angiver i så fald navnets første led, f.eks. *IS* = Jens' søn, Jensen, *MD* = Mads' datter, Madsdatter. Sådanne navne er mest almindelige ved borger- eller bondevåbener, men forekommer også hos adelen, og i så fald undertiden *efter* det egentlige efternavns forbogstav, f.eks. *BMND* = Birgitte Munk Niels' datter.

Uden sammenhæng med navne ser man ofte bogstaverne *F* og *M*, som står for »fædrene« og »mødrene«, nemlig: våben. Undertiden er ordene skrevet helt ud, om end ikke altid efter nutidens ortografi, f.eks. *ferne* og *mørne*.

Courtoisie

Et skjold blev oprindeligt båret på venstre arm. For at et våbendyr kan vende tænder, horn og klør, og ikke halen mod fjenden, må det i skjoldet anbringes vendt mod dekster (figur 3, 4, 5, osv.). Langt de fleste skjoldfigurer gør også dette, men der findes dog våbener hvis figur af en eller anden grund vender den anden vej.

Dette forhold ville ikke volde nogen vanskeligheder, hvis ikke det var, at de normale, *dekstervendte* figurer undertiden drejes i modsat retning, altså mod sinister, ikke som nogen permanent ændring i våbenet, men kun som udslag af den såkaldte våbencourtoisie.

Når to (eller flere) våbener er gengivet sammen, vendes den dekstre halvdel figurer nemlig ofte af »høflighed«, *courtoisie*, mod en midterakse. Det er især almindeligt med alliance-våbener, i hvilket fald ægtemandens (dekster) drejes så figuren vender mod hustruens (sinister). Det gælder ikke blot figurer som kan »se«, dyr, fabeldyr, mennesker, men også livløse genstande, eller rent geometriske delinger; f.eks. kan en skrådeling af skjoldet fra dekster øverst til sinister nederst ved courtoisie ændres til: fra sinister øverst til dekster nederst.

Courtoisie kan altså være grunden, f.eks. hvis et våben tilsyneladende vender den gale vej, f.eks. på et maleri som oprindeligt har været ophængt sammen med et andet, men nu er skilt fra det.

Også i våbener der ikke optræder parvis kan man se courtoisie anvendt, f.eks. i *kirker*, hvor våbenfigurerne kan være vendt mod alteret, eller i *exlibris*, hvor våbenfigurer, især i ældre tid, ofte vendtes mod titelbladet.

Ved anerækker eller andre grupper af mere end to våbener kan ikke blot våbenernes figurer, men også skjoldenes rækkefølge eller generelle placering være courtoisie-vendt.

Kroner og rangkroner

Omtrent fra heraldikkens tidligste tid har gengivelser af *kroner* på forskellig måde været brugt i forbindelse med våbener. Det kunne være som *skjoldemærke*, således de tre kroner i Sveriges våben fra anden halvdel af 1300-tallet, eller som en del af en anden skjoldfigur: i begyndelsen af 1200-

Danmark

tallet satte Valdemar Sejrs kroner på hovedet af de tre løver i det danske kongevåben. Eller det kunne være *på hjelmen*. Til at begynde med angav en sådan »hjelmkrone« om ikke altid kongelig, så i hvert fald fornem byrd. Brugen bredte sig imidlertid, kronen blev mindre og mindre eksklusiv, og på renæssancetiden var en hjelmkrone almindelig blandt al slags adel og kunne også påtræffes i borgerlige våbener.

Fra omkring 1400-tallet havde kongerne somme tider anbragt en krone *på skjoldet* af deres kongelige våben, og fra anden halvdel af 1500-tallet udvidedes denne skik til at omfatte *rangkroner* for adelen. Englands og Sveriges konger var blandt de første der indførte sådanne systemer, i Danmark-Norge blev rangkroner indført af Christian 5. i 1670'erne og senere. Oprindeligt skulle rangkroner anbringes *på skjoldet* (evt. et midterskjold), men efterhånden blev det i de fleste lande almindeligt også at anbringe dem *på hjelmen* eller *hjelmene*, uanset at mange heraldikere anså dette for dårlig heraldik. Værre var, at det ofte var svært, eller umuligt, at skelne mellem den gamle »hjelmkrone«, der efterhånden nærmest kun havde dekorative formål, og de nye »rangkroner«, når disse blev anbragt på hjelmen. Det har skabt, og skaber stadig, en masse misforståelser.

Ideen med rangkroner var naturligvis bl.a., at man straks skulle kunne se på et våben, hvilken rang dets indehaver havde. I det dansk-norske system var der således, foruden for kongehuset med sidelinjer, fastsat særskilte kroner for *grever*, *baroner* og for *ubetitlet adel*. Forskellige forhold fik imidlertid systemet til at knage i fugerne.

Først og fremmest mente ret hurtigt mange ikke-adelige embedsmænd, diplomater, officerer eller rigmænd, at de i social position var lige med personer af adelig rang og derfor også, at de havde ret til denne rangs ydre kendetegn. Især måske når man var i udlandet, var det let at overtale sig selv

til at mene noget sådant, og siden sad kronen i ens signet. I 1679 indførte Christian 5., at borgerligt fødte personer, der havde nået en vis rang inden for den dansk-norske stats embedsstand, var adelige for *deres person*, men et sådant personligt adelskab blev naturligvis af børnene meget let forvekslet med arveligt adelskab. I 1693 indførtes i øvrigt arveligt adelskab for indehavere af visse høje embeder.

Forskelle eller »skæve ligheder« mellem forskellige landes udformning af deres rangkroner kunne bidrage til kroneforvirringen og den gradvise inflation i deres anvendelse. Eksempelvis var en svensk grevekroner ikke til at skelne fra en fransk hertugkroner, se skemaet side 93. Ubevidst og måske også bevidst, i uvidenhed eller af ambition, blev rangkroner ofte brugt af personer, som ifølge reglerne ikke skulle have brugt dem.

Dette bør man være opmærksom på, men alligevel kan en rangkroner i et våben naturligvis være en hjælp ved indkredningen af dets ejermand. For det første fordi flere af krone-modellerne kun bruges i ét land og derfor fra starten kan fastslå et våbens *nationalitet*, se side 14. Pas dog på, at der er foregået en hel del lån mellem de forskellige lande, f.eks. er de tyske greve- og friherrekroner mindst lige så udbredte i Danmark som de officielle danske modeller (se figur 30). For det andet fordi tilstedeværelsen af f.eks. en grevekroner ofte bidrager til en *datering*, nemlig efter at pågældende slægt eller person har modtaget sit grevepatent. For det tredje fordi en rangkroner i det hele taget indsnævrer det felt – i rum og i tid og i antallet af individer – som kan komme i betragtning. Alene det forhold at mange våbenbøger er inddelt efter rang: grevelige slægter for sig, friherrelige for sig, osv., indebærer at en rangkroner kan gøre en eftersøgning meget lettere end den ellers ville have været.

De danske rangkroner er vist på skemaet side 93.

Danmark

Andre attributter

Til visse høje embeder hører der såkaldte *insignier*, ydre kendetegn der anskueliggør embedets magt og værdighed. Det er ofte en hovedbeklædning eller en stav, f.eks. en kurfyrstes specielle *bat* eller bispes embedets *krumstav*, men det kan også være f.eks. kammerherre-embedets *nøgle*. Embedsinsignier bliver undertiden gengivet i forbindelse med et våbenskjold og kan i så fald være en hjælp ved opklaringen. Især den katolske kirke har udviklet en detaljeret metode til angivelse af de forskellige embeder og rangtrin, se side 94. Det meste af dette er dog først sat rigtigt i system efter Reformationen, og man kommer derfor kun sjældent ud for det i Danmark. Om et eksempel fra før Reformationen, se side 50.

En anden form for attributter som kan give en værdifuld håndsrækning er *ordenstegn*, altså insignierne for visse høje ordener, der ofte, især i ældre tid, blev gengivet sammen med indehaverens våbenskjold: rundt om det eller under det, eller evt. bag ved det. I Danmark drejer det sig især om Elefantordenen og Dannebrogordenen. Om udenlandske ordener, se side 94.

Elefantordenen blev oprettet af Christian 1. (1448–81) og i 1693 nyorganiseret af Christian 5., der i 1671 havde oprettet Dannebrogordenen. Riddernes våbener bliver som bekendt ophængt i Frederiksborg Slotskirke, men er tillige i kronologisk orden indført og malet i Ordenskapitlets protokoller, som er bevaret komplet siden ordenernes oprettelse eller nyoprettelse under Christian 5. Nogen komplet trykt fortegnelse over ridderne eller deres våbener findes desværre ikke. I *J. H. Fr. Berlien: Der Elephanten-Orden und seine Ritter* (København 1846) findes en kronologisk liste over 456 elefantriddere indtil 1844, men uden oplysning om deres våben. En håndskreven fortegnelse over dannebrogstriddere,

15. Våbenet i dette superexlibris tilhører slægten *Løvenskjold*, som blev udnævnt til friherrer i 1774. Da kronen ikke er en friherrekroner (se side 93), er stemplet sandsynligvis fra før dette år. Bogen selv er fra 1761. Ordensinsignierne angiver bogens datidige ejermand som ridder af Dannebrog. Slår man op i Poul Reitzels »Dannebrogssiddere« (1949), vil man finde flere Løvenskjolder, men inden for årene 1761–74 kun én: Severin Leopoldus Løvenskjold, 1719–76.

også kaldet hvide riddere (efter 1808 = storkorsridere af Dannebrog), findes på Frederiksberg Bibliotek, læsesalen (Genealogisk samling, stort format), nemlig *Poul Reitzel: Dannebrogssiddere*, som går til 1949. Den indeholder våbenbeskrivelse og valgsprog (se side 51), men er alfabetisk ordnet. I *De kongelige danske ridderordener og medailler* (1965) side 41–65 findes en kronologisk liste over hvide riddere 1671–1808 med deres valgsprog, men uden omtale af deres våben; alfabetisk register side 66. Listen føres i 1970-udgaven af værket videre til 1912. Hvorledes et ordenstegn kan bidrage til at identificere et våben, se figur 15.

Endnu en form for attributter kan somme tider hjælpe til at indkredse den person man søger. Det drejer sig om symbolske eller allegoriske ledsagefigurer, undertiden hele genrebilleder, som især var populære i anden halvdel af 1700-tallet

Danmark

og begyndelsen af 1800-tallet: skibe, vareballer og Merkurstav for en storkøbmand; Fru Justitia med sværd og vægt for en jurist; ruiner, søjler og runesten for en oldgransker; en Æskulapstav for en læge; anker, ror, krigsskibe for en søofficer, osv. Figur 12 viser endnu et eksempel: faner, kanoner, kugler og en pauke ved våbenet for Caspar Flindt. De må betyde at indehaveren har noget med krigsvæsen at gøre, og han viser sig da også at være generalkrigskommissær.

16. Kalkmaleri af Kristi himmelfart i Førsløv Kirke. Våbenet til venstre, for Niels Rusere Finkenov, ærkebisp i Trondheim 1364–69, død 1386, daterer ikke blot hele maleriet, men identificerer derved også Moltke-våbenet til højre. Det må repræsentere den Fikke Moltke, der i 1370'erne ejede jord i nærheden. Fot. Niels M. Saxtorph.

Eksempel på hjælp fra attributter

I Førsløv Kirke i Sydsjælland sidder i korets østkappe et kalkmaleri af Kristi himmelfart. Sammen med selve billedet er malet to våbenskjolde, som måske kan fortælle noget om

hvornår maleriet er udført og hvem der har bekostet det. Det er især det ene våben som interesserer os, se figur 16 til venstre.

Skjoldet er skråt delt med nederste halvdel skaktavlet, og det volder ingen vanskelighed at finde frem til, at dette er våbenet for slægten *Finkenov*. Men vi kan måske komme længere. Bag våbenet ses en økse og en krumstav. En krumstav er embedsinsignium for abbeder, bisper og ærkebisper, og det vil derfor sikkert være klogt at søge videre i Henry Petersen »Danske gejstlige sigiller« (1886). Dette værks register over »Skjoldemærker og symboler« oplyser, at en økse er symbol for Sankt Olaf, dvs. Olav den Hellige, Norges nationalhelgen. Den Finkenov vi søger må utvivlsomt have beklædt et højt embede inden for den norske kirke. Vi leder videre i værkets register over Personnavne, og her finder vi Niels Jakobsen Finkenov, kaldet *Niels Rusere*, ærkebisp i Trondheim, samt en henvisning til en sigil-afbildning med samme våben i som dét i Førslev Kirke. Niels Rusere var ærkebisp i Trondheim 1364–69 og ejede gods i sognet. Han døde 1386, og hans våben i kirken bidrager dermed til dateringen af dennes kalkmalerier.

Valgsprog

Somme tider er et våben ledsaget af et *valgsprog*, et *motto*, en *devise*, eller hvad man nu vil kalde det, og det kan iblandt hjælpe ved opklaringen. Undertiden kan man også træffe et valgsprog alene, uden våben.

Et valgsprog som er formuleret på dansk vil utvivlsomt tilhøre en dansker, men ellers skal man være forsigtig med at drage slutninger fra et valgsprogs sprog til dets indehavers nationalitet. Valgsprog ikke blot på latin, men også på fransk og tysk er meget almindelige i Danmark, og også andre sprog forekommer (se side 24).

Danmark

For udlandets vedkommende findes flere trykte samlinger af valgsprog (se side 95), men i Danmark har vi desværre intet sådant. Det nærmeste vi kan komme, er Poul Reitzels

17. Illustration på et kobberstykke dedikationsblad fra 1771. Våbenet er greverne Bernstorffs, og dedikationen siger selv »An Bernstorff«. Men hvilken Bernstorff? Valgsproget under våbenskjoldet giver svaret: Johan Hartvig Ernst.

tidligere nævnte håndskrevne fortegnelse over »Dannebrogssiddere« (1949) på Frederiksberg Bibliotek. Ved hver ridder er her (under betegnelsen »symbolum«) opført det valgsprog, som ledsager vedkommendes våben i Ordenskapitlets protokol og på pladerne i Frederiksborg Slotskirke. Fortegnelsen er ordnet alfabetisk efter riddersnes navne, men alligevel kan dens oplysninger om valgsprog i heldige tilfælde være til hjælp ved en opklaring. Også 1965- og 1970-udgaverne af »De kongelige danske ridderordener og medailler« giver oplysning om de hvide ridderses valgsprog, se side 49.

Eksempel på hjælp fra et valgsprog

På et dedikationsblad i en bog fra slutningen af 1700-tallet ses det grevelige bernstorffske våben og nedenunder ordene »An Bernstorff«. Det er imidlertid ikke givet, hvilken Bernstorff det drejer sig om. Hvordan kan man få det opklaret? På soklen som våbenopstillingen hviler på, står nogle ord: *Integritas et Rectum custodiant me*, der kunne se ud som et motto. Hvis man kunne finde ud af, om disse ord er blevet brugt af en af de samtidige Bernstorffer, ville problemet om hvem bogen er tilegnet være løst (se figur 17).

Med den position familien Bernstorff indtog, er det sandsynligt, at man kan træffe dens medlemmer blandt datidens dannebrogssiddere. Vi slår derfor op i Reitzels »Dannebrogssiddere« under Bernstorff. Her er opført fire medlemmer af slægten, hver med sit valgsprog, og under *Johan Hartvig Ernst Bernstorff* læser vi: »Symbolum: *Integritas et Rectum custodiant me*«. Dedikationens *An Bernstorff* er opklaret.

Kongevåbenet

Det danske kongevåbens tre gående løver, i reglen omgivet af blade (»hjerter«), går tilbage til Valdemar den Store (1157–82). Det ældste bevarede eksemplar sidder i Knud 6.s

segl fra o. 1190. Farverne har utvivlsomt fra begyndelsen været, som de er dokumenteret fra o. 1280 og som de er den dag i dag: blå løver og røde »hjerter« i gult felt. Til og med dronning Margrethe 1. førte de danske konger ikke noget andet våben.

Erik af Pommern (1396–1439) var den første danske konge som kombinerede flere våbener i ét skjold. Ved hjælp af et kors, som utvivlsomt var inspireret af Dannebrog, delte han skjoldet i fire felter, og i disse, samt i et mindre skjold, der blev anbragt på korsets midte, fordelte han de våbenmærker han ønskede at stille til skue. Senere konger udelod enkelte mærker og tilføjede andre, men mønsteret blev stort set bevaret, helt til nutiden.

Desværre er det ikke sådan, at enhver variation af kongevåbenet let kan henføres til én bestemt konge og dermed dateres til hans regeringstid eller evt. nærmere inden for denne. Enkelte kombinationer brugtes ganske vist af kun én konge, men flertallet brugtes af flere, og alle modeller i reglen samtidig med andre. De fleste konger i 1400- og 1500-tallet anvendte 6-8-10 forskellige variationer af det kongelige våben, uden at det er muligt at finde noget klart system i anvendelsen, og flere af dem satte endda undertiden ét eller flere felter fra deres dronnings fædrene våben ind i deres eget. Under Christian 4. (1588–1648) blev forvirringen ikke mindre. Han anvendte kongevåbenet i opimod 20 forskellige kombinationer, hvoraf et par stykker forekommer helt meningsløse.

Fra slutningen af Christian 5.s regeringstid (1670–99) kom der imidlertid mere orden i sagerne, og i de følgende godt hundrede år brugtes der stort set kun tre former for kongevåbenet: De tre løver alene. Et tredelt våben med Danmarks tre løver, Norges løve-med-økse, og Sveriges tre kroner. Og det store kongevåben med mange felter, midterskjold

og hjerteskjold. Det store kongevåben ændredes ganske vist med mellemrum, men blev i reglen kun brugt i én udformning ad gangen. I 1819 fastsattes kongevåbenet for første gang officielt, og bortset fra småændringer i 1903 og 1948 bevarede udformningen fra dette år til 1972.

Nogen *nøgle* til hurtig identificering og datering af det danske kongevåbens variationer findes ikke. Når opklaring af dem alligevel er en forholdsvis enkel affære, skyldes det følgende tre værker:

Henry Petersen: Danske kongelige sigiller samt sønderjydske hertugers og andre til Danmark knyttede fyrsters sigiller 1085–1559 (1917), med opimod 200 sigil-afbildninger.

Poul Bredo Grandjean: Danske kongelige sigiller fra Frederik 2.s, Christians 4.s og Frederik 3.s tid 1559–1670 (1951), med ca. 175 illustrationer.

Poul Bredo Grandjean: Det danske rigsvåben (1926), især afsnit om »Rigsvåbenets udvikling og sammensætning«, konge for konge, side 166–234, »Skjoldets inddeling« side 235–38, og »Hvert mærkes plads i det sammensatte skjold« side 239–50.

De mest nærliggende holdepunkter for dateringer er, hvornår felter kommer til eller forsvinder igen. Generelt bør man imidlertid komme i hu, at selv om et felt er indført og stadig »føres«, er det ikke sikkert at hver eneste konge anvender det i alle sine våbenvariationer. Man kan altså datere efter *tilstedeværelsen* af et felt, men ikke altid efter dets *fravær*.

Eksemplerne i denne bog er naturligvis valgt, så de så pædagogisk som muligt demonstrerer, hvorledes de forskellige nøgler m.m. skal benyttes. Stort set består de alle af våbener som er korrekt udført og vel bevaret. Men dette er ikke et sandfærdigt billede af virkeligheden. En stor del af de våbener man støder på, og som man måske har lyst til at opklare, er forvitrede eller forvanskede eller iblandt endda direkte forfalskede. Måske ser de tilforladelige ud, men viser sig så, ved nærmere eftersyn, bestemt ikke at være det. At det kan forholde sig sådan, bør man altid tage med i sine beregninger.

Tidens tand

Farverne på gamle våbengengivelser, i portrætter, epitafier og lign., og ikke mindst i kalkmalerier, kan ofte ændre sig i tidens løb. En oprindelig *blå* farve kan blive *grøn*, og *rød* kan i århundredernes løb ændre sig til *sort*. *Gul* kan blive *grøn* eller *gråbrun*, og *hvid* bliver ofte *gullig*. En særlig almindelig fejlkilde er at *hvid*, malet med blyhvidt, i tidens løb bliver *sort*. Undertiden bliver sådanne forkerte farver optaget i opslagsværkerne.

Eksempel: I Thiset & Wittrup: Nyt Dansk Adelslexikon (1904) blasoneres familien *Skrams* våben som: en halv *sort* énhjørning i blå. Dette er givetvis galt, alene af den grund at en sort figur i den gamle heraldik aldrig blev lagt på blå (eller rødt eller grønt), men kun på hvidt eller gult; dertil kommer det indicium, at hjelmtegnet består af *blå* og *hvide* faner. Blasoneringen må være udført på grundlag af et an-

løbet forbillede, og vi kan gå ud fra at våbenet skal være: en halv *hvid* énhjørning i blå.

Andre farvefejl kan skyldes *sjusk*, se f.eks. side 35.

Misforståelser via kopiering

Når man skal tegne et våben, bruger man i reglen en tidligere gengivelse som forlæg. Kopieringen er ofte blevet udført af heraldisk ukyndige personer, og forlæggene kunne være meget små, dårligt udført eller slidt. Det er ikke mærkeligt at der ofte opstår forvanskninger af det oprindelige våben.

Undertiden opdages forvanskningen, og våbenet føres senere tilbage til sin oprindelige skikkelse. Undertiden gror forvanskningen fast. Undertiden accepteres begge skikkelser, f.eks. for to grene af samme familie.

En *høstsegl* kan blive til en *halvmåne*, eller omvendt. *Åkandeblade* (søblade) bliver til *hjerter*, som i det danske rigsvåben. *Stjerner* bliver til *roser*, eller omvendt. Fabeldyr, som gravøren ikke kender, risikerer at blive til noget helt andet. Den *takkede skjoldbort* i Holstens våben opfattedes som et stiliseret *nældeblad* og gengaves derefter som et *naturalistisk* nældeblad, senere igen yderligere forvansket. Et ovalt skriftbånd besat med runelignende tegn i slægten *Colds* våben udviklede sig til et *troldehoved*. Og så videre.

Heraldikken er fuld af sådanne forvanskninger, men den omfatter også tilfælde, hvor det er nærliggende at tro at der foreligger en forvanskning, uden at der i virkeligheden gør det. Eksempelvis støder man undertiden på et våben i andre farver end dem som man synes det burde være, f.eks. rød figur i hvidt, i stedet for hvid figur i rødt. Dette *behøver* ikke at være en fejl, men kan være en bevidst forskel (en »differentiering«) f.eks. mellem to grene af samme slægt.

En særlig almindelig fejl ved uagtsomme kopieringer er *spejlvending*. I sådanne tilfælde har man sikkert ofte som

Fejl og forvanskninger

forlæg anvendt et signet, uden at huske på, at dette jo *skal* være spejlvendt, for at det tilsvarende seglaftryk kan blive retvendt. Eller omvendt kan en signetstikker have kopieret et seglaftryk, men glemte at »vende det«. Noget helt andet er de bevidst courtoisie-vendte våbener (se side 44). De to ting må ikke forveksles.

Uvidenhed

En masse våbener indeholder misforståede figurer, fordi hverken kunstneren eller våbenets ejermand har vidst hvad disse figurer egentlig skulle forestille. Det kunne f.eks. være et redskab som ikke længere var i brug, eller et fantasivæsen som var gået i glemmebogen, så ingen mere var klar over hvordan det burde se ud. Et par eksempler:

Slægten Trolles våben er *en trolde*. Det véd vi, og vi synes at det er indlysende. Men f.eks. i 1500-tallet var man ikke så sikker. Figuren blev dengang undertiden omtalt som »en djævel«, og der er ting der tyder på, at Herluf Trolles hustru, Birgitte Gøye, troede at mandens våbenfigur var *en nar*: hun lod udføre et sværd til ham prydet med muslingeskaller (hendes våbenmærke) og narrehoveder. Men heller ikke sit eget våben havde hun korrekt begreb om. Gøyerne førte *tre* muslingeskaller (se figur 10 og 11), men et broderiforlæg, som Birgitte Gøye vistnok selv har udført, viser i skjoldet kun én muslingeskal, skønt dette var våbenet for slægten Jernskæg.

Slægten *Barritsens* våben opgives i Nyt Dansk Adelslexikon som »en klokke«, men formodentlig skal det snarere være *en lygte*, det synes de ældste våbengengivelser i hvert fald at vise. Og senere blev klokken, eller lygten, opfattet som en kvindefigur iført en stor, vid kappe; sådan er våbenet f.eks. aftegnet i Resens Atlas.

Andre, lignende fejl kan være opstået ad *sproglig* vej, ved misforståelse af blasoneringer, f.eks. på tysk eller latin. Såle-

des har den tyske slægt von Obelitz *en ildvifte* i sit våben, medens slægtens danske gren fører *en glente*. Da begge dele, viften såvel som fuglen, på ældre tysk hed *Weiber*, er det nærliggende at mene, at den danske grens skjoldemærke simpelt hen skyldes en gal oversættelse af en tysk våbenbeskrivelse.

Forfængelighed

På epitafiet for Herluf Trolle og Birgitte Gøye (for nu at blive ved dem) i Herlufsholm Kirke sidder våbenerne for deres 16+16 tipoldeforældre. Går man skjoldene efter i sømmene, viser det sig, at ikke alt er som det skal være. På Herluf Trolles side mangler således en tipoldefar, men figurerer til gengæld et våben som slet ikke hører til blandt de 16. Den manglende forfader er en Axel Gøye, der også optræder blandt Birgittes 16 aner, så det kan næppe være af uvidenhed at han er udeladt; i øvrigt er hans hustru med.

Det uvedkommende våben er fornemt, det tilhører den slægt Bonde, som den svenske konge Karl Knutsson tilhørte. Herluf Trolle nedstammer ikke fra kong Karl Knutsson. Dennes datter Margareta var ganske vist gift med hans farmors far, Iver Thott, men som dennes *tredje* hustru, hvor Herluf Trolles nedstammede fra Iver Thotts *første* ægteskab. Alt dette lå ikke så langt tilbage, det drejer sig om hans bedstemors mor. Det er svært at tænke sig, at man ikke har vidst besked. Men Bonde-våbenet ville pynte i anerækken, og da Gøye-våbenet allerede *var* repræsenteret . . .

En anden form for heraldisk forfængelighed – eller påståelighed – er det fænomen som kaldes *præensionsvåbener* eller *mindevåbener*. Da Sverige i 1523 definitivt trådte ud af den Nordiske Union, udelod Frederik 1. hæderligt og reelt de svenske tre kroner af sit våben. Omkring 1550 genoptog hans søn Christian 3. dem, hvilket var medvirkende til ud-

Fejl og forvanskninger

bruddet af den Nordiske Syvårskrig 1563–70. Ved en senere fredsslutning, i Knærød 1613, fik den danske konge ret til at beholde kronerne i sit våben, og dér har de siden siddet, helt uden forbindelse med realiteterne.

På samme måde vrimler Europa med fyrste- og adelsslægter som pranger med våbenmærker, hvis reelle baggrund og berettigelse for længst er gået tabt.

Reparationer og restaureringer

Talrige fejl, f.eks. i kirker, er opstået ved sjuuskede reparationer. Det kan være en opmaling efter hukommelsen, f.eks. med ombyttede farver: Danmarks våben med *gule* løver i *blåt* felt kan ses i mere end én kirke. Eller det kan være træskærerarbejder, der efter en istandsættelse er sat tilbage i gal rækkefølge, f.eks. konens våben på mandens plads, så alle senere interesserede går uhjælpeligt vild i genealogien.

Selv ved en egentlig restaurering, under ledelse af autoriteter, kan der opstå fejl. Et eksempel: i Västra Sallerup kirke ved Lund afdækkede svenske museumsfolk i 1945 nogle kalkmalerier fra 1400-tallet eller slutningen af 1300-tallet. I udsmykningen indgik resterne af et unionskongevåben, hvoraf tre felter lod sig rekonstruere med sikkerhed. Det fjerde felt var tomt, og heri indsatte man (en konservator, som nu er død) mærket for »de Goters«, en løve over ni hjerter. Dette felt kendes ikke andetsteds fra før under Christian 1. (1448–81), og efter denne rekonstruktion kunne malerierne altså ikke være ældre. Mange ting tyder imidlertid på, at de er ældre, og svenske museumsfolk er i dag klare over, at rekonstruktionen formodentlig er gal. På den anden side sidder den stadig på væggen, til forvirring for interesserede amatører og som hæmsko for de forskere der mener, at malerierne er fra før 1448.

SVERIGE SAMT NORGE OG FINLAND

Scheffers Handledning

For Sveriges vedkommende er det ikke nødvendigt at gå i detaljer her, da der allerede foreligger en instruktiv *Kort handledning i sköldemärkens identifiering*, udarbejdet af C. G. U. Scheffer og publiceret i »Svenska Exlibrisföreningens Årsbok 1946« samt genoptrykt i Scheffers bog »Heraldisk spegel« (1964), side 11–29.

Handledningen gennemgår »de viktigaste hjälpmedel, som stå till buds för en identifiering«, naturligvis først og fremmest af svenske våbener. Blandt de trykte hjælpemidler fremhæver Scheffer for middelalderens vedkommende *Bror Emil Hildebrand: Svenska sigiller från medeltiden I* (1862–67, flere bind udkom aldrig), med ca. 1020 gengivelser af segl for kongelige, fyrstelige og gejstlige personer, verdslige og gejstlige myndigheder, frälsemän (= adel) og borgere, op til o. år 1350. Indholdet er fordelt i tre serier, men med fælles register, dels over personer, dels over *Vapenbilder*, overskueligt ordnet på side 1–11 (før plancherne).

Senere perioder er især dækket af *Klingspors* og *Kleberg*s værker, som vil blive behandlet særskilt i det følgende.

De eksisterende hjælpemidler koncentrerer sig om skjoldemærkerne for den ældre adel og den *introducerede* adel, dvs. den del af adelen, langt størstedelen, som er indskrevet på det i 1625 oprettede *Riddarhus*. Men Scheffer berører også den uintroducerede adels våbener og borgerlige våbener. Et fyldigt afsnit viser, detaljeret og med gode eksempler, hvor-

Sverige

ledes *initialer* og *valgsprog*, rigtigt benyttet, kan medvirke til en identificering. Også på andre punkter giver Scheffers *Handledning* god besked, og det rekommanderes enhver, som søger at opklare et svensk våben, at søge oplysning i den.

Kongevåbenet

Måske kunne der også være grund til her at nævne *det svenske kongevåben*, især da det kan gøres kort. I modsætning til det sammensatte danske kongevåben, der i tidens løb har oplevet langt over 100 forskellige udformninger, har det svenske kongevåben fra 1400-tallet til i dag stort set kun haft seks, og alle disse inden for samme mønster. Det drejer sig om våbenerne for kong Karl Knutsson Bonde, med mellemrum, fra 1448 til 1470, for slægten Vasa 1523–1654, slægten Pfalz 1654–1720, Frederik 1. af slægten Hessen 1720–51, slægten Holstein-Gottorp 1751–1818, og slægten Bernadotte fra 1818. Disse våbener er gengivet i *Arvid Berghman: Heraldisk bilderbok* (1951).

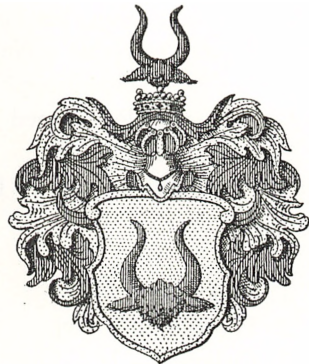
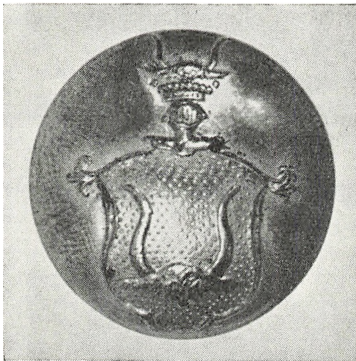
For middelalderens vedkommende, til og med 1523, kan der desuden søges oplysning i *H. Fleetwood: Svenska medeltida kungasigill 1–2* (1936–42).

Klebergs Lexikon

Johan Kleberg: Heraldiskt lexikon över å svenska Riddarhuset introducerade ätter (1919) er en af de udførligste heraldiske nøgler der eksisterer, og skønt den kun indeholder blasoneringer, samtidig en af de lettest anvendelige. Indholdsfortegnelsen er opdelt som en botanisk nøgle, hvor man går frem skridt for skridt uden at fejltagelser er mulige. Se det følgende *Eksempel*. Bogen indeholder tillige kronologisk og alfabetisk personregister.

Men bemærk, at Klebergs værk kun dækker de *introducerede* slægter, i alt ca. 2900. Svensk adel fra før 1625 (Riddar-

husets oprettelse), som enten var uddød før dette år eller af en eller anden grund ikke blev indskrevet, er *ikke* medtaget, og det samme gælder senere tilkomne ikke-introducerede slægter. Det drejer sig alt i alt sikkert om opimod 1000 slægter, måske mere.

18. Til venstre livréknapp med et våben på. Til højre samme våben i Klingspors Vapenbok, tilhørende friherre Oxenstierna. Samtidig med at våbenet således opklares, forstår vi at -stierna i »Oxenstierna« ikke betyder »stjerne«, men »pande«, jfr. tysk: die Stirn, og Johannes V. Jensens digt: »Med hovedguld i stjern'en / de bønderdøtre går / mig satte de til kværnen / fra jeg var fjorten år«.

Eksempel fra Kleberg

På en livréknapp sidder et våben, se figur 18 til venstre. Knappen selv siger intet om sin herkomst. Ved hjælp af kronens form (figur 30) kan man dog se, at det formodentlig drejer sig om et svensk (eller finsk) våben. Men hvis? Våbenet forestiller en okse-pandebrask med to horn. Samleren slår op i indholdsfortegnelsen forrest i Klebergs »Heraldiskt lexikon« og går frem som følger:

Sverige

- A. Häroldsbild (dvs. geometrisk figur)? – Nej.
- B. Almäna bilder? – Ja.
  - I. Odelad sköld? – Ja.
    - a. Fantasiföremål? – Nej.
    - b. Naturföremål? – Ja.
      - 1. Människor eller deras delar? – Nej.
      - 2. Ur djurriket? – Ja.
        - aa. Däggdjur (pattedyr) eller delar därav? – Ja.
          - 1. Hela? – Nej.
          - 2. Överkropp? – Nej.
          - 3. Panna med horn? – Ja.

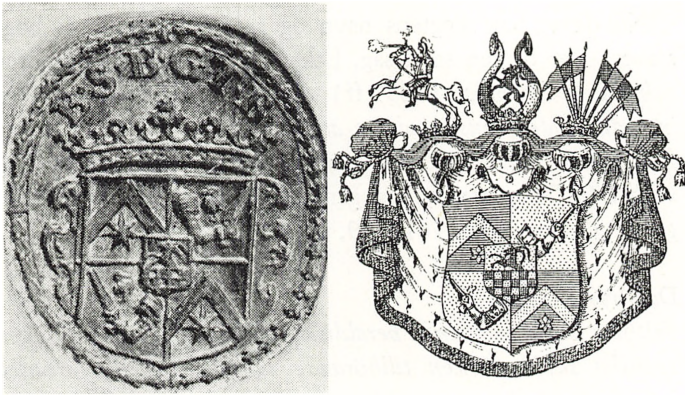
Under »Panna med horn« henvises til side 31, og dér går man så videre:

- 1. Renhorn? – Nej.
- 2. Hjorthorn? – Nej.
- 3. Oxhorn? – Ja.
  - a. Friherligt vapen med en hjelm? – Ja.

dvs. *friherre Oxenstierna*. Som man ser: her er det næsten umuligt at gå vild.

Klingspors Vapenbok

Carl Arvid Klingspor: Sveriges ridderskaps och adels vapenbok (1890) omfatter både den introducerede adel (ca. 2900 slægter) og uindroducerede slægter (ca. 850). Værket er opdelt kronologisk, det første afsnit efter slægternes introduktion på Riddarhuset, men indeholder *et heraldisk register*, side 50. Denne nøgle er langt mindre udførlig end Klebergs, men til gengæld indeholder Klingspor altså et større materiale og tillige gengivelser af alle våbenerne, således at man straks kan slå op på dem som kontrol. Et eksempel:

19. Til venstre signetet (her spejlvendt), til højre det grevelige Stenbock'ske våben hos Klingspor. Signetets våben er kronet, bogens har tre hjelme og våbenkappe. Men de to skjolde er identiske, og det er det afgørende.

Blandt nogle efterladenskaber finder en svensk samler et signet, som vækker hans nysgerrighed (figur 19 til venstre). Bogstaverne foroven: *ESBGTB* hjælper ham ikke, trods hovedbrud, på sporet. Våbenet er kronet, og det er nærliggende at forsøge sig i Klingspors Vapenbok. Dennes »Vapenregister«, bagest, giver svaret på få minutter:

Hvis et våben indeholder et *hjerteskjold*, optager registeret kun billederne i dette, siger vejledningen. Så vidt man kan skelne, forestiller hjerteskjoldets figur overdelen af en gedebuk, og i de alfabetiske kolonner finder vi straks »Bockar«. Her er opført forskellige stillinger og kombinationer, bl.a. »Upstigande«, og herunder er igen opført tre slægter: *Bock från Lahmes*, *Skraggensköld*, *Stenbock*. Tre opslag til billedtavlerne, via det alfabetiske slægtsregister, viser, at våbenet tilhører slægten *Stenbock*, dvs. den gren af den, som i 1651 blev udnævnt til grever.

Sverige

Nu da vi har slægtens navn og rang (og signetets bogstaver!), er det en smal sag, f.eks. via *Sveriges Ridderskaps och Adels Kalender* (1899 ff) eller i *G. Elgenstierna: Den introducerade svenska adelns ättartavlor 1–9* (1925–36), at finde frem til den person som skjuler sig bag våbenet og »E S B G T B«: rigsråd og generalguvernør *Erik Stenbock, greve till Bogesund*, 1612–59.

Dahlbys Lexikon

Frithiof Dahlby: Svensk heraldisk uppslagsbok. Lexikon över svenska sköldemärken tillhörande samtliga på Riddarhuset introducerade ätter samt icke introducerade ätter (1964) var ikke udkommet, da Scheffer skrev sin *Handledning*. Den er ikke blot den nyeste, men også den mest omfattende af de svenske heraldiske nøgler, med i alt o. 3800 våbener. Bogen findes bl.a. på det Kgl. Biblioteks læsesal (H 24 K).

Dahlbys værk bygger fremfor alt på C. A. Klingspors »Sveriges ridderskaps och adels vapenbok« (1890), men tillige på ældre svenske våbenbøger. I tvivlsfald er dens oplysninger hentet direkte fra de våbenbreve, som findes i Riddarhusets arkiv. Bogens titel er imidlertid vildledende, fordi man af formuleringen: »samtliga på Riddarhuset introducerade ätter *samt icke introducerade ätter*« må få den opfattelse, at værket omfatter våbenerne for *alle* svenske adelsætter, hvad enten disse er introducerede eller ej. Men således er det ikke.

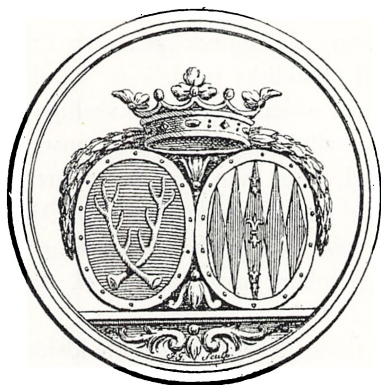
Af ikke-introducerede ætter er *nogle* medtaget, andre ikke, uden at der er gjort rede for, efter hvilke retningslinjer udvalget er foretaget. Af de danske adelsslægter i Skåne, hvoraf mange forblev på deres godser efter 1658, er kun få taget med. Det gør naturligvis ikke så meget, da man kan finde sådanne slægters våbener i danske nøgler. Mere beklageligt er, at heller ikke alle ursvenske adelsvåbener er med.

Selve nøglen er opbygget i tre hovedafdelinger: 1. Udelukkende heraldiske inddelinger, 2. Almindelige figurer i udelte skjold, 3. Kombinationer af heraldiske inddelinger og almindelige figurer. Inden for hver afdeling er de forskellige inddelinger eller figurer ordnet alfabetisk. Talrige henvisninger øger systemets håndterlighed. F.eks. kan det være svært, når man ser et våben med en *fugl* i, at afgøre *hvilken* fugl. Dahlby henviser derfor *and, duva, falk, hök, kråka, papegoja, struts, svan* osv. til en stor, fælles voliere med titlen *fågel*, og her lader de sig villigt fange.

Til den egentlige nøgle findes en udførlig indholdsfortegnelse, og både denne og nøglen selv er gennemillustreret med vejledende, skematiske våbentegninger (i alt over 400). Disse letfattede vejviserskilte, anbragt hvor de gør mest gavn: midt inde i de ellers ret uoverskuelige tekstkolonner, er en stor hjælp og en nyhed inden for denne form for håndbøger. Dog kræver ethvert system af denne art, at man sætter sig grundigt ind i det, og afsnittet »Termer och förkortningar« bør læses omhyggeligt, før værket kan benyttes uden funktionsfejl.

Dette afsnit indeholder i øvrigt terminologiske enkeltheder, som kan kritiseres, f.eks. når forfatteren anbringer »bjælke« og »to gange vandret delt« hver sit sted i systemet. Hvis et sådant våben er gengivet uden farver eller farveskravering, er det umuligt at se, om striben i midten skiller to felter af *samme* eller af *forskellig* farve.

Dog, det der kan peges på af den slags er ikke vigtigt. Det afgørende for en bog af denne art, hvis formål er rent praktisk, er dens *brugbarhed*, og her synes Dahlbys Leksikon at være den lettest anvendelige heraldiske nøgle, som findes. Bogen afsluttes med et alfabetisk navneregister.

20. Dahlbys Lexikon fortæller os, at disse to våbener tilhører slægterne *Dohna* og *de Geer*. Derefter kan en stamtavle give os nøglen til en række initialer andetsteds i bogen. »H:U:D:G« må betyde Hedvig Ulrika de Geer, som var gift med en *Dohna*.

Eksempel fra Dahlby

I en svensk bog fra 1738 sidder et alliance-exlibris uden tekst (se figur 20). Det dekstre våben viser to krydsede hjortetakker, og vi slår op under »Sköld med allmän bild. Odelad sköld«, hvor vi på få sekunder finder frem til *bjorthorn*. Herfra henvises vi til: »*Horn* (hjort), *två*, korslagd ... *Dohna G 65*«, dvs. den grevelige slægt *Dohna*, introduceret på Riddarhuset som nr. 65.

For det sinistre våbens vedkommende slår vi op under »Sköld med allmän bild [liljerne]. Av skuror avdelad sköld«, og ved hjælp af tekstens hjælpsomme små skabelon-våbener blader vi os på et øjeblik frem til *Ruta* og videre til »*Fem*, den mellarsta belagd med lilja, *tre ... de Geer*«. Af denne navnkundige slægt findes fem grene, hvis våbener navnlig kendes fra hverandre på hjelmene. Det er vi i dette tilfælde afskåret fra, men nu da vi har begge alliance-våbenets *slægter*, er det en let sag, hvis vi ønsker det – f.eks. via *Elgenstiernas Ättartavlor*, se side 66 – at finde frem til de pågældende personer.

Norge

Norske våbener vil for en stor dels vedkommende kunne findes blandt de danske. Det gælder, fra o. 1400, hele den norske adel, og det gælder i vidt omfang også borgerlige våbener, i hvert fald op til 1814. Bl.a. indeholder Frederiksborgmuseets borgerlige seglsamling mange norske segl. Se nærmere side 29.

Norske sigiller fra middelalderen I (1899–1950), udgivet af H. J. Huitfeldt-Kaas, omfatter verdslige sigiller indtil år 1400, i alt o. 1350 stykker, hvoraf flertallet heraldiske. På side 132–36 findes et »Register over seglenes indhold«.

Norske konge-sigiller og andre fyrste-sigiller fra middelalderen (1924), udgivet af Chr. Brinchmann, med ca. 60 illustrationer. Kronologisk ordnet, ingen registre.

I de samlinger af ældre segl og seglftegninger som *Terkel Klevenfeldt* (1710–77) har efterladt, og som i dag findes i det danske Rigsarkiv (ordnet dels alfabetisk, dels heraldisk), er også en gruppe på ca. 200 tegninger under betegnelsen *Den Norske Herold*.

Flere hundrede våbener, overvejende fra de seneste århundreder, er publiceret i en artikelrække af C. M. Muntbe: *Norske slegtsmerker* i Norsk Slektshistorisk Tidsskrift 1928, side 32–57, 155–90 og 336–82; i *Hans Krag: Norsk heraldisk mønstring fra Frederik IVs regeringstid 1699–1730* (1942–55); og i *Norsk Slektskalender 1–2* (1949–51). Ingen af disse samlinger er dog heraldisk ordnet. I 1969 kom *Hans A. K. T. Cappelen: Norske slektsvåpen*, omfattende ca. 375 nulevende slægter som har ført våben i mindst hundrede år. Også den er alfabetisk ordnet, men den har et *Figurregister*, side 235–66.

I det norske Rigsarkiv i Oslo findes en sigilsamling omfattende ca. 10.000 forskellige heraldiske segl, som der vistnok er ved at blive udarbejdet en nøgle til.

Finland

Finland

Finske våbener kan evt. findes blandt de svenske, det gælder i hvert fald så godt som hele den finske adel op til 1808. Ellers hos *Renesse* (se side 73) og muligvis hos *Siebmacher* (se side 84).

På det Kgl. Bibliotek i København findes endvidere *Finlands ridderskaps och adels kalender* (1858 ff, seneste årgang på læsesalen) og *G. F. Granfelt: Finlands ridderskaps och adels vapenbok* (Helsingfors 1889). De er ikke heraldisk ordnet. *Finlands medeltidssigill* er udgivet af *Reinhold Hausen* (Helsingfors 1900); heri heraldisk register side 33–35.

ANDRE LANDE

De to helt dominerende våbenbøger, som hver omfatter en stor del af Europas våbener, er *Rietstaps Armorial Général* og *Siebmachers Wappenbuch*. Skønt ingen af dem er heraldisk ordnet, kan de være til stor nytte, især *Armorial Général*, til hvilken der nemlig findes en heraldisk nøgle, udarbejdet af *Renesse*. Rietstap/Renesse er behandlet fra nederst på denne side, Siebmacher fra side 84.

Foruden disse to giganter eksisterer der en del mindre værker, enten våbenbøger, som i det følgende blot nævnes, eller nøgler, som vil blive mere udførligt behandlet.

Tyske våbener: se *Renesse* og *Siebmacher*.

Franske våbener: *Renesse*, samt side 77.

Engelske våbener: *Renesse*, samt side 78.

Baltiske våbener kan findes hos *Renesse* og *Siebmacher*. Endvidere har det Kgl. Bibliotek i København *Carl Arvid Klingspor: Baltisches Wappenbuch, Wappen sämtlicher, den Ritterschaften von Livland, Estland, Kurland und Ösel zugehörige Adelsgeschlechter* (Stockholm 1881–83), som indeholder ca. 800 farvelagte våbener, alfabetisk ordnet.

Russiske våbener findes hos *Renesse* og *Siebmacher*. Endvidere i R. I. Ermerin: *La noblesse titrée de l'empire de Russie* (Paris 1898). Alfabetisk ordnet. Det Kgl. Bibliotek.

Alle andre lande: *Renesse* og evt. *Siebmacher*.

Fyrstelige våbener: *Siebmacher* samt side 87.

Armorial Général

I 1884–87 udkom 2. udgave af hollænderen J. B. Rietstaps på fransk skrevne *Armorial Général* 1–2. Dette værk indeholder *blasoneringer* af ca. 105.000 familievåbener, adelige

Andre lande

og borgerlige, især fra Holland, Belgien, Luxembourg og Frankrig, men også fra Storbritannien, Spanien, Portugal, Italien, Tyskland, Østrig-Ungarn, Polen, Rusland og det øvrige Europa.

Blasoneringerne er ordnet alfabetisk efter familiens navn. Andet bind indeholder bagest en stor mængde rettelser og tilføjelser («Additions», »Supplément« og »Appendice«).

Fra 1903 til 1926 udsendte *Victor & Henri Rolland* seks bind med *tegninger* til Rietstaps værk: *Planches de l'Armorial Général de J.-B. Rietstap*:

1. bind A-B 1903 ff
2. bind C-F 1908 ff
3. bind G-K 1909 ff
4. bind L-O 1912 ff
5. bind P-S 1921 ff
6. bind T-Z 1924 ff

Fra 1904 havde Rolland, far og søn, tillige påbegyndt et *Supplément à l'Armorial Général* indeholdende både blasoneringer og tegninger. De første af dette supplements våbener kom med i »Planches«, således at disse omfatter ca. 113.000 våbener. Siden er der kommet en række supplementbind, det 8. i 1954. Til de syv første bind kom der i 1951 et alfabetisk fællesregister indeholdende godt 18.000 familienavne: *Table du Supplément à l'oeuvre de J.-B. Rietstap*.

Om *Rietstaps* værk gælder, at jo længere det fjerner sig fra sit kerneområde, Nederlandene, jo mindre godt bliver det. *Rollands plancher* er særdeles ensformige, uinspirerede og uinspirerende, men alligevel værdifulde, fordi der ikke findes nogen anden våbenbog der dækker dens uhyre område. *Rollands supplementsbind* indeholder foruden blasoneringer et voksende antal genealogiske og historiske oplysninger om de enkelte slægter.

Rietstap giver i sine blasoneringer også hjelmsfigurer, skjoldholdere m.m., hvorimod Rolland kun tegner selve skjoldet (figur 22 til højre). I tvivlstilfælde bør man derfor ikke nøjes med at se i *Planches*, men bør læse blasoneringen hos *Rietstap*.

Værkerne findes på det Kgl. Bibliotek i København, men da de er *alfabetisk* ordnet, ville hele denne enorme våbensamling være nærmest unyttig for den der vil identificere et ukendt våben, hvis der ikke fandtes en *heraldisk nøgle* til den. Men det gør der lykkeligvis.

Renesse

Den nøgle som svarer til *Armorial Général* er *Théodore de Renesse: Dictionnaire des figures héraldiques 1–7* (Bruxelles 1892–1903). Den findes både på det Kgl. Bibliotek og Kunstindustrimuseet i København, og på Statsbiblioteket i Århus.

Renesse indeholder *heraldisk ordnede* blasoneringer af de ca. 105.000 våbener som er alfabetisk ordnet i *Rietstap* (og tegnet i Rollands *Plancher*), og er langt det vigtigste redskab til identificering af våbener uden for Skandinavien.

Renesse er ikke svær at bruge. Han er velsignet kort og koncis, en lise at komme til oven på Rollands usle heraldik. Men sæt Dem alligevel nøje ind i principperne for værkets brug; det kan spare Dem for timers omflakken i de syv bind senere. Vejledning findes forrest i 1. bind, 5. bind og 6. bind, og på side 291 i 7. bind.

Hvert bind indeholder bagest en indholdsfortegnelse samt et antal plancher, der illustrerer de vigtigste af de figurer, som bindet omfatter, hvilket er meget nyttigt. I 7. bind sidder indholdsfortegnelsen på side 248; tillige findes der et supplement side 249, en fortegnelse over plancherne i alle syv bind side 275, og en indholdsfortegnelse til alle syv bind side 291.

Andre lande

Hvad man særligt skal bide mærke i hos Renesse er hans opdeling i »Armes complètes« og »Armes non complètes«. Disse betegnelser har intet at gøre med det våben som skal identificeres, men kun med Renesses beskrivelse af det. Overskriften »Armes complètes« betegner at pågældende våbener er beskrevet *komplet*; deri er der ingen faldgrube. »Armes non complètes« betegner derimod at de pågældende våbener kun er beskrevet *delvis*, fordi det i sådanne tilfælde ikke er nødvendigt at beskrive hele våbenet for at identificere det.

Eksempel: Et våben består af en bjælke med ledsagende »streng« mellem tre vandmøllehjul og på bjælken tre lam. Hvis f.eks. bjælken med de tre lam på er *tilstrækkeligt* til at identificere våbenet på, nævner Renesse ikke de tre vandmøllehjul m.m. (figur 21).

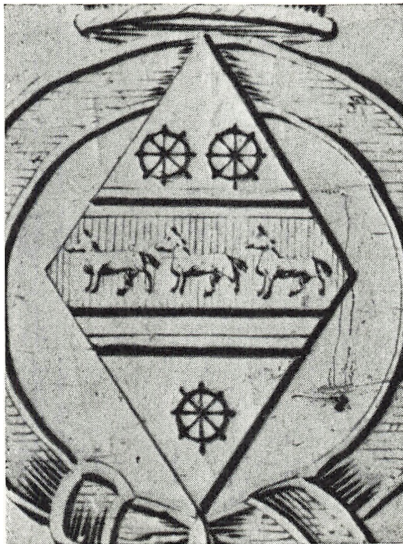
Overskriften »Armes non complètes« angiver altså, at der er *mere* i de pågældende våbener end beskrivelsen siger. Hvis et våben er opført under »Armes non complètes« bør man derfor altid slå efter i Rietstaps blasoneringer eller Rollands tegninger, for at se om det passer også i de enkeltheder som ikke er nævnt hos Renesse.

Blasonering på fransk og andre sprog

Når man skal identificere et våben ved hjælp af heraldiske nøgler, er problem nr. 1: Hvad forestiller våbenet? hvilket ofte kan være svært nok at finde ud af, f.eks. hvis hele kompositionen kun er en halv snes millimeter på hver led (se figur 21).

Når man skal identificere et våben ved hjælp af Renesse, er problem nr. 2: at forstå værkets tekst og selv formulere en korrekt fransk blasonering af det våben der søges opklaret (for ellers kan man ikke finde frem til det i de syv binds endeløse kolonner). I reglen er det ikke så indviklet, bl.a. fordi den franske heraldiske terminologi både er langt mere

21. Våben på en engelsk sølvgaffel. Billedet viser også hvor svært det kan være at se, hvad en figur forestiller, selv i forstørrelse (originalens skjold er 24 mm højt). Dyrene på bjælken, er det får, hunde, ulve eller hvad? Det viser sig at være »lam«. Familien er *Scott of Hartington*, og det rhombe-formede skjold angiver, at det drejer sig om et kvindeligt medlem af denne (se side 25).

nuanceret og mere konsekvent end den danske, men det *kan* være nederdrægtigt.

Vejledningen i Renesse samt plancherne der illustrerer de heraldiske udtryk, bør selvfølgelig studeres. Et andet sted hvor man kan få grundig, men letfattelig hjælp er i en illustreret artikel om »Fransk heraldisk terminologi« af P. B. Grandjean i »Personalhistorisk Tidsskrift« 8. række 1. bind 1922, side 1–20, som bl.a. findes på det Kgl. Biblioteks læsesal.

Også *Maximilian Gritzner: Handbuch der heraldischen Terminologie* (= Siebmachers Wappenbuch Band B, »Grundsätze der Wappenkunst«, 1890, Kgl. Bibliotek), kan være nyttig. Den indeholder billedplancher med tyske betegnelser og dertil et alfabetisk register over heraldiske fagudtryk på elleve sprog: ældre og nyere tysk, fransk, engelsk, spansk, portugisisk, italiensk, latin, svensk, dansk og hollandsk.

Holleben
Saxe-Schwarz Fr

22. På et glas fra ca. 1760 er graveret et våben med en friherrekroner. Hvis våbenet er det? Renneses nøgle til Armorial Général giver svaret.

Eksempel fra Renesse

En samler har set et udenlandsk glas med et indgraveret våben i, og vil gerne vide, hvem våbenet tilhører. Det viser et strengeinstrument mellem fem kløverblade (se figur 22 til venstre).

I fællesindholdsfortegnelsen til Renesse (7. bind side 291) slår han op under *Instruments de musique* og henvises til 6. bind side 529.

I 6. bind fra side 529 er nævnt forskellige instrumenter: *Violon, Harpe, Lyre* m.m., som imidlertid ikke passer på samlerens våben. På side 535 kommer han til *Instruments divers* og derunder til *Mandoline* og *Luth*, men selv om det evt. er en mandolin eller en lut, som findes i våbenet på glasset, passer våbenbeskrivelserne under disse instrumenter ikke på dette våben.

Endelig kommer samleren til *Guitare* og under dette instru-

ment er der en våbenbeskrivelse som passer til hans glas:

Guitare, en bande, accompagnée par 5 trèfles, »Guitar, anbragt på skrå, ledsaget af 5 kløverblade« = Holleben. Våbenet på hans glas tilhører en slægt ved navn *Holleben*.

For kontrollens skyld slår han op i »Planches« under *Holleben* og finder en våbentegning der ganske svarer til glasset (figur 22 til højre). Her anføres tillige at slægten hører hjemme i Sachsen, Schwarzburg, Preussen, og nu da han har slægtens navn, hjemsted og rang (friherrekronen) kan han, hvis han vil, gå videre i Siebmacher (se senere) eller andre tyske genealogiske opslagsværker.

Frankrig i øvrigt

Franske våbener optager en stor del af Rietstap/Renesse, men derudover finder der både på det Kgl. Bibliotek og på Kunstindustrimuseets bibliotek i København to våbenværker udelukkende med franske våbener, som er udmærkede og lette at anvende. De behandler begge specielt anvendelsen af våbener i superexlibris, dvs. bindstempler på bøger, men derfor kan de jo godt bruges, selv om det våben der skal opklares, sidder f.eks. på et stykke sølvtøj.

J. Guigard: Nouvel armorial du bibliophile 1–2 (Paris 1890) omfatter ca. 2650 våbener: Kongelige (også uden for Frankrig), Kvinder, Gejstlige, og (især) Andre. Våbenerne er inden for hver gruppe ordnet alfabetisk, men på side 381–86 i 1. bind og side 483 i 2. bind findes heraldiske registre, som også omfatter valgsprog og initialer.

Eugène Olivier, Georges Hermal & R. de Roton: Manuel de l'amateur de reliures armoirées françaises 1–29 + registerbind (Paris 1924–38) omfatter ca. 3500 våbener *heraldisk ordnet*, med forklaring forrest i hvert bind. Princippet for ordningen er forklaret samlet side 1 i registerbindet, som indeholder registre over både navne og heraldiske figurer.

Andre lande

Begge disse værker indeholder både illustrationer og blasoneringer. I hvilket omfang værkerne dublerer hinanden er ikke undersøgt.

Eksempel fra Manuel

Et bibliotek har erhvervet en fransk bog fra 1754 med et våben stemplet i guld på forsiden, se figur 23. Våbenet tilhører utvivlsomt bogens første ejermand. Hvem var han?

Figuren i våbenets 1. felt synes at bestå af *kæder*, fransk: *chaînes*, og bibliotekaren slår i registerbindet op under den del af registret der hedder *Meubles* (dvs. almindelige, »flyttelige« figurur, i modsætning til de geometriske figurer, der går fra skjoldekant til skjoldekant og derfor ikke kan flyttes):

Chaîne, morceau de (et stykke kæde) . . .

Chaînes s. éc. 1 & 4 (kæder, i firdelt skjolds 1. og 4. felt) . . .

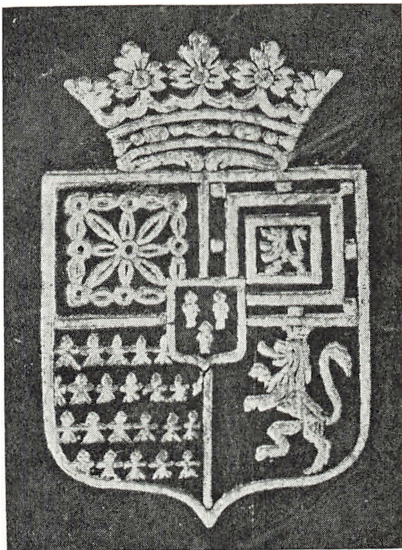
Chaînes s. éc. 1 (kæder, i firdelt skjolds 1. felt) . . .

Under denne sidste kategori, som jo passer på figur 23, henvises der til planche 2036, 2037, 2039, 2220 og 2221, og da bibliotekaren slår op på disse plancher i de respektive bind, genkender han straks våbenet fra sin bog på illustrationen under nr. 2220: våbenet tilhører *Guy-Auguste de Rohan-Chabot, hertug af Rohan*, født 1683, død i Paris 1760. Bogens første ejermand er fundet.

Storbritannien

Der findes mange engelske våbener i Rietstap/Renesse, bl.a. er hele den engelske adel, både uddød og dalevende (1884), medtaget, men antallet af våbenførende slægter i Storbritannien er så stort, at Rietstap/Renesse alligevel slet ikke slår til. De vigtigste andre hjælpemidler er Burke/Papworth og Fairbairn.

23. Superexlibris på en fransk bog fra 1754. Hvem var bogens første ejermand, som satte sit våben på bindet? Den heraldiske nøgle giver svaret: Guy-Auguste de Rohan-Chabot, hertug af Rohan, født 1683, død 1760.

I 1842 og i flere følgende udgaver udkom (*John Bernard Burke: General Armory of England, Scotland, Ireland and Wales*, en våbenbog med blasoneringer alfabetisk ordnet efter indehavernes navne. Indehaverne var »the noblemen and gentlemen of the British empire« samt en del gejstlige embeder, institutioner, håndværkerlav m.m. I 1961 udsendtes et fotografisk optryk af værkets sidste udgave, fra 1884. Flere af udgaverne findes på det Kgl. Bibliotek.

Værket er på over 1000 sider, men på grund af sin ordning *efter navne* lidet værd ved identificering af et ukendt våben. Hvad Renesse gjorde for Rietstap, gjorde imidlertid *John W. Papworth* for *Burke's General Armory*: han udarbejdede en heraldisk nøgle til hele det uhyre materiale (og mere til).

Andre lande

Papworth

Papworths *Ordinary of British Armorial*, »Heraldisk nøgle til britiske våbenbøger«, udkom i 1874. Den er som nævnt først og fremmest en nøgle til Burke's General Armory, men omfatter tillige våbener fra ca. 25 middelalderlige våbenruller, i alt ca. 50.000 våbener.

Burke's General Armory er ikke uden fejl, og Papworth, som jo har Burke til udgangspunkt, har overtaget alle dennes misforståelser. Ifølge en engelsk ekspert er Papworth »vildledende, forvirrende, og til at blive rasende over, men ikke desto mindre uundværlig, fordi der ikke findes noget bedre«. I 1961 udsendtes et fotografisk optryk af Papworth, der findes på Marinens Bibliotek i København. Dette optryk må ikke forveksles med en rettet og ajourført *ny udgave* af Papworth, som er under udarbejdelse, og hvis første portion måske vil se dagens lys i løbet af et par år.

Ligesom Burke indeholder Papworth kun blasoneringer. De er ordnet efter våbenernes hovedfigurer, bifigurer og farver, i et enkelt og fornuftigt system, som er let at arbejde med. Den kantede *Introduction* fremstiller det hele betydeligt mere indviklet end det faktisk er, men bør læses alligevel.

Eksempel fra Papworth

På bindet af en bog fra 1795 sidder et våben (se figur 24). Bogens nuværende ejer vil gerne vide, hvem bogens daværende ejer var, og da bogen er engelsk, griber han Papworth for at få det opklaret.

Når to eller flere våbener er kombineret i samme skjold – forklares der i *Introduction* – skal de søges separat. Bogsamleren koncentrerer sig derfor om 1. felt: et såkaldt lilje- eller potekors på vandret stribet baggrund. Han slår op under »Kors«, *Cross*, og efter mange sider med talrige variationer af kors i udelt felt, kommer han til de korsvåbener, hvis felt

er opdelt. Her begyndes der med »Vandret delt«, *Barry*, og bogsamleren når ganske hurtigt frem til:

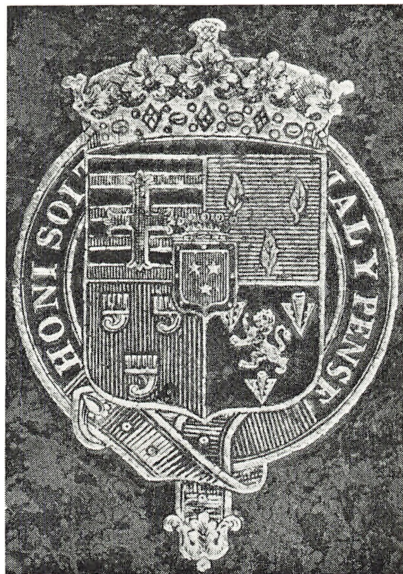
Barry of eight argent and gules over all a cross patonce sable . . . Vandret delt i otte felter, sølv og rødt, herover et sort liljekors: Gower.

Skjoldet er kronet med en hertugkrone (se side 93), og Papworths tekst oplyser, at et medlem af familien Gower i 1833 blev udnævnt til *hertug af Sutherland*. Også navnene på de familier eller titler, som skjoldets øvrige felter repræsenterer, opregnes.

Fairbairn

På det Kgl. Bibliotek findes *Fairbairn's Book of Crests of the Families of Great Britain and Ireland* 1–2 (4. udgave

24. Superexlibris på en engelsk bog, hvis indbinding synes at stamme fra første halvdel af 1800-tallet. Ved hjælp af Papworth opklares at våbenet tilhører hertugen af Sutherland. Den 1. hertug af Sutherland døde 1833, samme år som han havde fået titlen, så bogen har nok tilhørt den 2. hertug, som døde 1861. Ordensregnet kan i dette tilfælde ikke hjælpe os, da begge hertuger var hosebåndsriddere.

25. Til venstre hjelmfigur på engelsk spisebestik fra ca. 1830–40. Fra hvilken slægt stammer dette bestik? Ved hjælp af »Fairbairn's Book of Crests« (til højre) opklares spørgsmålet. Den cigar-lignende tingest som egekvistene sidder på, er en stiliseret vulst.

1905). Et fotografisk optryk fra 1963 er af en senere udgave, fra 1911, som er anderledes opbygget og ikke kan anvendes til identificering af anonyme våbener. Det er den forkerte udgave, man har reproduceret!

»Crest« er det vi på dansk kalder hjelmfigur. I England er det overmåde almindeligt kun at afbilde hjelmfiguren i stedet for hele våbenet, så almindeligt at »crest« ofte (fejlagtigt) bruges synonymt med »våben«. Fairbairns bog omfatter altså kun hjelmfigurer (ca. 4400), men der er naturligvis intet i vejen for at den kan bruges selv om hele våbenet er vist, blot hjelmfiguren er med.

Første bind indeholder indeks over de figurer der forekommer som »crests« med henvisning til plancher, nogle fra plancherens numre til familienavnet (Part II), samt alfabetisk register over familienavne og valgsprog (Part I). Andet bind indeholder tavler med afbildninger.

Eksempel fra Fairbairn

En dame er interesseret i et engelsk spisebestik af sølv med en »crest« på: *tre egegrene med hver sit agern* (figur 25 til venstre).

Først slår hun op i *indekset* («Dictionary») 1. bind Part II side 141. Under *Acorn* (agern) henvises der til *planche 152* i 2. bind, hvor hun blandt mange forskellige »crests« med agern finder netop den hun søger; det er nr. 2 (figur 25 til højre).

I »nøglen« i 1. bind Part II side 97, slår damen derefter op på »Planche 152 nr. 2« og finder navnet på den pågældende familie. I dette tilfælde viser det sig, at der er to familier, der har samme »crest«: *Huth* og *Lang*. Hvis der i et sådant tilfælde ikke er andet der kan hjælpe (selve våbenskjoldet, initialer, rangkrone, farveforskelle, årstal m.m.), kan hun ikke komme løsningen nærmere. Hjelmfigurer er ikke nær så varierede som våbenskjolde, og det er meget almindeligt at to eller flere slægter har samme *crest*. Ifølge Fairbairn føres »et hjortehoved« således som *crest* af 265 slægter!

Andre engelske hjælpemidler

Ligesom der er et par franske bøger om heraldiske superexlibris, er der også en engelsk, *Cyril Davenport: English Heraldic Bookstamps* (London 1909). Den indeholder ca. 330 våbener (tegning + blasonering) alfabetisk ordnet, men med et meget udførligt heraldisk register side 421, omfattende skjolde, »crests«, mottoer m.m.

Algernon Tudor-Craig: Armorial Porcelain of the Eighteenth Century (London 1925) behandler ostindisk og engelsk porcelæn med engelske våbener på. Den indeholder ganske vist intet heraldisk register, men kan måske alligevel hjælpe ved opklaringen af et våben, bl.a. fordi den indeholder lister over de ca. 1400 engelske våbener som man kender på porcelæn, samt over 100 illustrationer. Begge disse bøger findes på Kunstindustrimuseets bibliotek, og Davenports tilige på det Kgl. Bibliotek.

På det Kgl. Bibliotek findes endvidere tre værker som kan

Andre lande

hjelpe, hvis man foruden det våben, der skal opklares, kender familiens forbogstaver. Bøgerne er nemlig alle alfabetisk ordnet og så omfattende, at det er næsten uoverkommeligt at gå dem igennem fra den ene ende til den anden:

A. C. Fox-Davies: Armorial Families . . . (4. udgave 1902).

Burke's Landed Gentry. Seneste årgang findes på læsesalen.

Burke's Peerage, Baronetage and Knightage. Seneste årgang på læsesalen. For den sidste bogs vedkommende kan også en rangkrone (se figur 30) eller et baronet-skjold indsnævre det område der skal gennemblades. Et »baronet-skjold« er et ganske lille hvidt skjold med en rød hånd i, som alle baronetter fører inden i deres egentlige våbenskjold.

Sluttelig bør nævnes *James Balfour Paul: An Ordinary of Arms . . .* (2. oplag, Edinburgh 1903). Efter titlen at dømme er det en heraldisk nøgle, muligvis kun til skotske våbener. Den findes vistnok ikke på noget dansk bibliotek, og jeg kender den ikke af selvsyn.

Tyskland og Siebmacher

Over tyske våbener findes der ingen anden *nøgle* end *Renesse*. Skønt den altså ikke er heraldisk ordnet, kommer man dog ikke uden om at nævnte, at Tyskland har udsendt den største våbenbog i verden, den titaniske *J. Siebmachers Grosses und Allgemeines Wappenbuch* (1853–1961), indeholdende afbildninger af og udførlige historiske og heraldiske oplysninger om ca. 118.000 våbener, fordelt i 101 bind.

Kobberstikkeren Johann Siebmacher udsendte sin første våbenbog omkring år 1600, og i de følgende århundreder kom der stadig nye oplag og udvidede udgaver. Når man taler om »Siebmacher« mener man imidlertid i reglen ovennævnte, sidste udgave, der er mange gange større end alle de tidligere tilsammen. Både den sidste, store udgave og flere af de foregående findes på det Kgl. Bibliotek.

De fleste af bindene i den store udgave indeholder tyske adelige våbener, ordnet efter landsdele: Bayern, Braunschweig, Sachsen, Thüringen, osv., og efter rang: grever, friherrer, ubetitlet adel m.m. En del bind indeholder »tysk-romersk« rigsadel og adel i tilgrænsende områder: Slesvig, Nederlandene, Alsace-Lorraine, Norditalien, Østrig-Ungarn, Balkan, Böhmen, Polen, Balticum, Rusland.

Andre bind indeholder højadel fra hele Europa: fyrster, hertuger, kardinaler m.m.; ca. 20.000 borgerlige tyske og schweiziske våbener; samt våbener for byer, bispedømmer, klostre, lav m.m.

Tyskland og især tysk videnskab og studieliv er blevet berømmet for sin »systematiske grundighed«. Grundighed, ja måske, men systematik: bestemt nej, i alle fald ikke hvad heraldik angår. Man forveksler bjerge af materiale med system. Til den sidste Siebmacher-udgaves ca. 100 bind er der således aldrig fra forfatterens eller forlagets side udarbejdet noget fælles register, ja end ikke en fælles indholdsfortegnelse. Hvis ikke andre folk havde sørget for dette, ville Siebmacher være forblevet et aldeles uoverskueligt og næsten uigennemtrængeligt heraldisk fastland.

På det Kgl. Biblioteks læsesal (H 27) findes imidlertid både *Sven Tito Achen: Indholdsfortegnelse til Siebmacher* (1956) og *Hanns Jäger-Sunstenau: General-Index zu den Siebmacher'schen Wappenbüchern 1605–1961* (1964) + *Nachtrag zum ...* (1969). General-indekset er ordnet alfabetsk efter våbenindehavernes navne, med henvisning til udgave, bind, side og planche. Som dets titel siger, omfatter det også tidligere Siebmacher-udgaver, ikke kun den sidste, i alt o. 134.000 navne. Pas på, at Generalindekset accepterer Siebmachers egne, delvis teoretiske bind-*betegnelser*, medens S. T. Achens Indholdsfortegnelse bygger på de faktisk eksisterende fysiske bind.

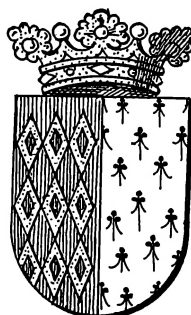
Andre lande

Hvis man ikke har andet end det nøgne våben at holde sig til, er Siebmacher ingen hjælp ved identificering af våbener, medmindre man kan afse en måned eller to til at gennemblade de 100 folianter. Véd man hvilket *land* det søgte våben stammer fra, eller kender man indehaverens *rang*, eller slægtsnavnets *forbogstav*, kan Siebmacher dog være nyttig.

Eksempel fra Siebmacher på et »indkredset« våben

En dame har købt en hvid porcelænsterrin fra slutningen af 1800-tallet med et våben i relief. Våbenet er lodret delt, men ellers svært at beskrive: i 1. felt er der nogle rhombe-formede figurer, i 2. felt nogle figurer der minder om klør 10 (se figur 27 til venstre). Antikvitetshandleren siger at terrinen stammer fra *Tjekkoslavakiet*.

Tjekkoslavakiets område er omtrent det samme som det gamle *Böhmen*, og i Indholdsfortegnelsen til *Siebmacher* på

27. En dame har købt en porcelænsterrin med et relief-våben på (til venstre). Ved hjælp af Siebmachers våbenbog (til højre) slår hun fast, at terrinen er fremstillet til den böhmiske fyrste Rohan, hvis familie stammer fra Frankrig. Forskellen mellem de to våbeners kroner forklares også i Siebmacher: kronen til højre føres af yngre sønner.

det Kgl. Biblioteks læsesal eller evt. i Jäger-Sunstenaus General-Index, »Katalog« p. 24 ff (p. 34 nr. 57), finder damen: *IV. Band 9. Abtheilung. Der böhmische Adel.*

Bindet er opdelt i »Niederer Adel« fra side 1/planche 1, og »Fürstenhäuser« fra side 188/planche 80. Da kronen over våbenet givet er en slags fyrstekrone (se under *Rangkroner*, side 93) begynder damen at gennemgå plancherne fra nr. 80, og allerede på planche 87 genkender hun våbenet fra sin terrin: *Fürst von Rohan.*

I den tilsvarende tekst side 201–03 får hun grundige oplysninger om slægtens historie, og forklaring på hvorfor en oprindelig fransk slægt i 1808 bosatte sig i Böhmen.

Fyrstevåbener

Fyrstelige og kongelige våbener kendes lettest på deres *kroner* (se side 93). De er ofte tillige omgivet af våbentelt, skjoldholdere, og en eller flere ordenskæder eller andre ordensinsignier.

På den Kgl. Mønt- og Medaillesamlings bibliotek (Nationalmuseets 6. afdeling) findes *W. Rentzmann: Numismatisches Wappen-Lexicon des Mittelalters und der Neuzeit. Staaten- und Städtewappen* (Berlin 1876), som indeholder 8400 stats-, konge-, fyrste- og byvåbener *heraldisk ordnet*. Værket består af et planchebind med afbildninger og et tekstbind med vejledning, indeks og registre. At leksikonnet er beregnet til identificering af mønter, hindrer naturligvis ikke at det også kan bruges til andre ting. På det Kgl. Bibliotek findes et fotografisk optryk (1967).

En god fremgangsmåde, når man vil identificere et våben som man tror er fyrsteligt, er at finde frem til det i *Rentzmann* eller i alle tilfælde finde ud af hvor det snærper henad, og derefter slå det op i *Siebmacher*, som i reglen ikke nøjes med at give én form for et fyrstevåben, men ofte anfører 10,

Andre lande

ja 20 tidligere eller senere former, således at man kan følge våbenet i dets historiske udvikling. Takket være denne grundighed, er det ofte muligt ved hjælp af Siebmacher at fastslå, ikke blot den fyrste-slægt, men også den *individuelle* fyrste, hvis våben det drejer sig om.

Eksempel fra Rentzmann/Siebmacher

På en glaspokal fra ca. 1750–75 sidder et stort fyrsteligt våben (se figur 28 til venstre). En interesseret kunsthistoriker vil gerne vide, hvis våben det er.

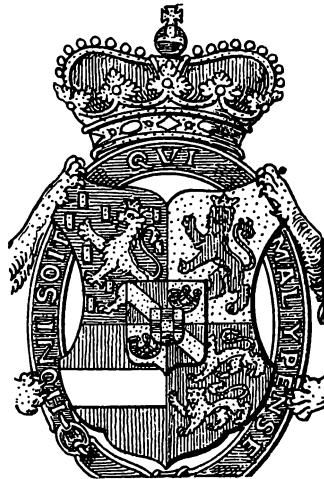
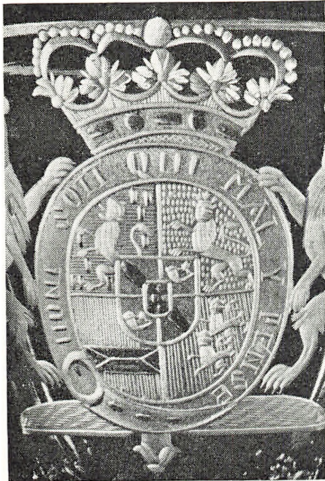
I vejledningen side III i *Rentzmanns* tekstbind står der: »bei quadriert: Feld 1«, altså: »ved firdelt skjold er det 1. felt der gælder«, i dette tilfælde en løve omgivet af nogle firkantede figurer. I det heraldiske indeks side V slår samleren nu op på *Löwe* og kommer gennem talrige specielle former for løver til:

*Löwe (stehend)
auf bestreutem Felde . . . Tafel 23.*

På tavle 23 i planchebindet findes 240 våbener med stående løver i alverdens kombinationer og variationer og *nr.* 194 er nøjagtig mage til våbenet på glaspokalen. Nu slår samleren op på »Tafel-Nachweis« side 1 i tekstbindet og under *Tafel 23 nr. 194* finder han navnet på den pågældende fyrste-slægt: *Nassau-Oranien*. Nu kan Rentzmann ikke yde mere, men måske kan Siebmacher.

Samleren slår op i Siebmacher under *Nassau-Oranien* og finder i plancherne, efter flere våbener der minder om det, endelig frem til eksakt det samme våben (figur 28 til højre).

Den tilsvarende tekst oplyser at dette våben er ført af tre personer: *Johan Vilhelm Friso*, fyrste af Nassau-Dietz og Oranien, død 1711; hans søn *Vilhelm 4.*, arvestatholder af

28. Til venstre et indgraveret våben på en glaspokal fra ca. 1750–75. Fyrstekrone og Hosebåndsorden angiver, at våbenets ejer er højt på strå. Hvem er han? Via Rentzmanns nøgle og Siebmachers våbenbog (til højre) opklarer man, at våbenet enten tilhører Vilhelm 4. af Nassau-Dietz-Oranien eller hans søn Vilhelm 5. Våbenets skjoldholdere (to løver) er skåret bort på denne illustration.

Nederlandene 1711–51; og dennes søn igen *Vilhelm 5.* 1748–1806.

På pokalen er våbenet omgivet af Hosebåndsordenen, men da de ifølge Siebmacher alle tre var hosebåndsriddere, hjælper denne oplysning ikke. Da glasset er fra ca. 1750–75, gælder våbenet rimeligvis en af de to sidste.

Fyrstevåbener via Siebmacher alene

Fyrstelige og kongelige våbener kan også søges direkte i Siebmacher. Ganske vist indeholder dette værk som nævnt intet heraldisk register, men da der trods alt eksisterer forholdsvis få fyrstelige våbener, og da de oplysninger man finder hos

Andre lande

Siebmacher (*når man altså finder dem*) er overmåde fyldige, kan det undertiden betale sig at blade et par bind af Siebmacher igennem.

Det drejer sig især om:

»I. Band 1. Abth.«: *Wappen der deutschen Souveraine und Lande*, 1853 ff (herunder rundhåndet f.eks. danske, svenske, norske og hollandske kongelige våbener), fire bind.

»I. Band 2. Abth.«: *Wappen der ausserdeutschen Souveraine und Staaten* (1857), ét bind.

»I. Band 3. Abth. 1–2«: *Hoher Adel* (1872 ff), to bind.

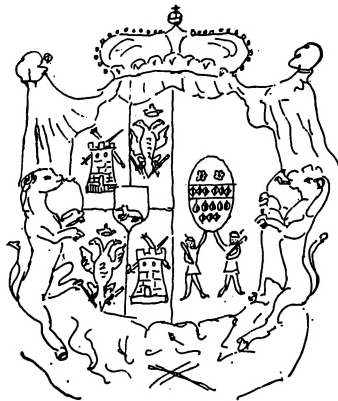
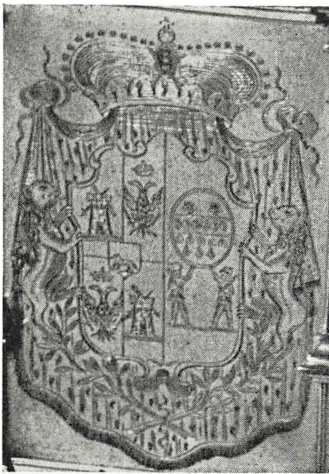
»I. Band 3. Abth. 3«: *Europæiske fyrstelige slægter m.m.* efter forskellige inddelinger (1887 ff), seks bind.

Eksempel på et fyrsteligt våben via Siebmacher alene.

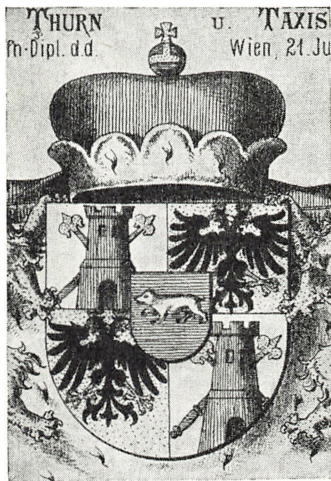
Et kostbart taffelur fra 1500-tallet er på sidestykkerne dekoreret med et pompøst våbenskjold, utvivlsomt fra en senere tid, 1600- eller 1700-tallet (figur 29 øverst til venstre). Det kunne se ud til at være et alliancevåben, altså et ægtepars våbener kombineret i samme skjold (se side 39), og vi begynder med hvad vi må formode er mandens våben, dekster.

Det er imidlertid ikke så ligetil. Dyret i midterskjoldet, er det en hund, en ræv, en ulv, måske en mus, eller hvad? Ingen af de nævnte muligheder fører til et resultat. Skuffende nok er heller ikke tårnet med de to krydsede sværd eller stave i 1. og 4. felt til at finde i nogen nøgle. Dét er til gengæld dobbeltørnen, som i 2. og 3. felt, men denne figur sidder på den anden side i en så uoverskuelig mængde våbener, at man simpelt hen ikke orker at begynde på at slå dem efter. Vi må prøve ad en anden vej.

Våbenets tilbehør: skjoldholdere, våbenkappe og fremfor alt den hermelinskantede krone tyder på, at det kunne tilhøre en fyrstelig person. Følgelig forsøger vi os blandt Sieb-

29. Øverst til venstre en gravering på et gammelt ur. Øverst til højre ejerens aftegning, som nøje gengiver våbenets indhold. Dekstre halvdel genkendes hos Siebmacher, nederst til højre: *von Thurn und Taxis*. Men den sinistre halvdel? Den har hidtil trodset alle anstrengelser . . .

machers fyrstelige slægter = »I. Band, 3. Abtheilung, 3«, og her finder vi under A: »Die Fürsten des Heiligen Römischen Reiches«, 2. bind, tavle 356 (ja, man skal blade en del, men det går egentlig ret hurtigt og er tillige fængslende),

Andre lande

nøjagtig det våben vi søger: fyrsteslægten *von Thurn und Taxis* (figur 29 nederst til højre). I den tilhørende tekst får vi bl.a. at vide, at den pågældende våbenudformning tilhører en bøhmisk gren, og at dyret i hjerteskjoldet er en grævling.

Og længere har urets ejer ikke kunnet komme. Det sinistre våben, der formodentlig står for den mandlige *von Thurn und Taxis'* hustru, har modstået alle forsøg på at opklare det. Muligvis er hustruens egentlige våben kun hvad selve ovalen indeholder, men hvad er det? Figuren synes at være grundigt forfusket. Alt hvad der kan siges er, at det godt kunne se italiensk ud. Slægten *von Thurn und Taxis* er imidlertid meget talrig, og det vil være en ganske omfattende opgave at finde ud af, om medlemmer af den i 1600- og 1700-tallet har giftet sig italiensk, og derefter at opspore de eventuelle våbener. Vi kan vist ikke komme længere, og dermed ligner dette problem flertallet af dem man kommer ud for!

Rangkroner og andre attributter

Som omtalt under Danmark (side 47) kan fyrstelige og adelige *rangkroner* bidrage til at indsnævre det område, inden for hvilket man skal søge. Dels nemlig ved at fastslå et våbens nationalitet, dels i relation til de våbenbøger, først og fremmest Siebmacher, hvis indhold er ordnet efter rangklasser: fyrster, grever, friherrer, ubetitlet adel osv. De vigtigste rangkroner i Skandinavien samt i Tyskland, Storbritannien og Frankrig er vist på skemaet figur 30. Men der er mange andre, delvis i de nævnte lande, delvis udenfor: i Nederlandene, Sydeuropa, Østeuropa osv. Mange af disse kan findes hos *Carl Alexander von Volborth: Alverdens heraldik i farver* (1972), der indeholder gengivelser af o. 125 forskellige kongelige, fyrstelige og adelige kroner fra hele Europa. Skulle dette ikke være tilstrækkeligt, kan man gå videre i *F. Warnecke: Heraldisches Handbuch* (1893), tavle 23, og

Rangkroner

	DANMARK	SVERIGE	TYSKLAND	FRANKRIG	ENGLAND
UBETITLET ADEL					
BARON (FRIHERRE)					
VICOMTE					
GREVE (EARL)					
MARKIS					
HERTUG					

30. Oversigt over de vigtigste adelige rangkroner. Ved rangkronernes hjælp er det ofte muligt at fastslå et våbens nationalitet, og også på anden måde kan de hjælpe til identificeringen af et ukendt våben. I

Danmark bruges også meget ofte rangkroner af den tyske type.

M. Gritzner: Handbuch der heraldischen Terminologie (= Siebmachers Wappenbuch Band B, »Grundsätze der Wappenkunst«, 1890), tavle 34–35. De findes alle på det Kgl. Bibliotek.

Fyrstelige og kongelige kroners udformning og eventuelle graduering er et ganske indviklet kapitel. For at kunne identificere en krone som fyrstelig er det dog nok at vide, at en fyrstekrone fra omkr. midten af 1600-tallet så godt som altid er »lukket«, dvs. med to eller flere bøjler fra kant til top.

Andre lande

En anden form for hovedbeklædning der bruges ved våbener og derfor evt. kan hjælpe ved opklaring, er den katolske kirkes *prælathatte*. Også de vigtigste af disse er gengivet i Volborths ovennævnte bog. Yderligere oplysning, også om andre af den katolske kirkes attributter og værdighedstegn, kan findes i *Bruno Bernhard Heim: Wappenbrauch und Wappenrecht in der Kirche* (Schweiz 1947), hvis franske udgave, *Coutumes et droit héraldiques de l'Eglise* (Paris 1949), findes på det Kgl. Bibliotek.

En anden ting der ofte kan hjælpe én på ret spor, er en *ordenskæde* eller et andet *ordenstegn*. Den mest omfattende bog om ældre ordener er uden tvivl *Maximilian Gritzner: Handbuch der Ritter- und Verdienstorden aller Kulturstaaten* (Leipzig 1893). Den siger selv på titelbladet, at den kun omfatter 1800-tallet, men faktisk går den i flere tilfælde længere tilbage. Således medtager den de gamle kongelige franske ordener fra før kongedømmets fald under den Franske Revolution. Den findes, i original eller i nytryk (1962), på det Kgl. Bibliotek, Nationalmuseet og Universitetsbiblioteket i København samt på Statsbiblioteket i Århus.

Valgsprog

Som nævnt under Danmark (side 51) er et våben undertiden ledsaget af et valgsprog (motto, devise, krigsråb, slogan), og slet ikke så sjældent kan et sådant valgsprog bidrage til at identificere et anonymt våben.

Af en devises *sprog* skal man dog som nævnt være forsigtig med at drage konsekvenser. Franske – og naturligvis latinske – valgsprog bruges over hele Europa, men også andre sprog overskrider ofte landegrænserne. Eksempelvis er slægten Churchills valgsprog spansk («Fiel pero desdichado») og Prinsen af Wales' er tysk («Ich dien»).

Den største trykte samling af valgsprog i verden er sik-

31. En tallerken af ostindisk porcelæn. Intet navn, ingen nationale kendetegn. Blot en ørn – en af verdens almindeligste våbenfigurer – et anker og et latinsk motto. Det kan næsten ikke være mere anonymt. Ikke desto mindre kan våbenet opklares i alle detaljer, se næste side.

kert J. Dielitz: *Die Wahl- und Denksprüche, Feldgeschreie, Losungen, Schlacht- und Volksrufe, besonders des Mittelalters und der Neuzeit* (1888, fotografisk optryk 1963), der findes på det Kgl. Bibliotek og Nationalmuseets Mønt- og Medallesamling i København, på Statsbiblioteket i Århus og på Odense Universitetsbibliotek. Dielitz indeholder o. 14.500 forskellige valgsprog på alle tungemål, i alfabetisk orden, og her går man sjældent forgæves. Men skulle det ske, for et britisk våbens vedkommende, kan man forsøge sig enten i *Papworth's Ordinary* (se side 80) eller *Fairbairn's Book of Crests* (side 81), som nemlig begge indeholder specielle registre over valgsprog. Valgsprog specielt i forbindelse med franske våbener kan måske findes i *Guigard: Nouvel armorial du bibliophile* (side 77).

Lad os som afslutning give et eksempel på en fin opklaring af et våben via et valgsprog (se figur 31):

På en tallerken af ostindisk porcelæn fra o. 1800 sidder hvad der kunne se ud som et våben med en ørn (og et anker) i. En ørn er imidlertid en så overmåde hyppigt forekommende våbenfigur, at vi næsten ikke orker at gå den

Andre lande

vej. Under våbenet står »Ora et labora«, uden tvivl et valg-sprog, lad os hellere forsøge med det.

I ovennævnte værker er *Ora et labora* anført som valg-sprog for i alt 11 slægter, det er til at overkomme, og en af disse viser sig at være den rigtige: dens våben er en sort ørn i hvidt felt, den er skotsk og dens navn er *Ramsay*. Der er ganske vist ikke noget anker i slægten Ramsays våben, men et sted mindes vi at have læst, at officerer i det engelske *East India Company* undertiden anbragte et lille anker som »bitegn« i deres våben. Slægten Ramsay er jarler af Dalhousie, og i en britisk adelsårbog, den tidligere nævnte *Burke's Peerage* eller f.eks. *Debrett's Peerage*, slår vi op på Dalhousie-stamtavlen: den 8. jarls femte søn var i East India kompagniets tjeneste. Han hed Andrew Ramsay og levede 1775–1808!

Til overflod finder vi via Algernon Tudor-Craigs bog om ostindisk porcelæn (side 83) en illustration af selvsamme stel som vor tallerken tilhører og en oplysning om, at det er fremstillet til et medlem af slægten Ramsay.

